

od petine stanovništva dnevno migrira i u naseljima: Andrijaševci (25,1), Petrovci (20,0), Šiškovci (25,0), Mohovo (20,5), Ivankovo (20,8), Prkovci (21,5), Jarmina (20,1), Opatovac (22,1), Negoslavci (21,0), Cerić (29,9), Nuštar (23,2), Novi Jankovci (22,4), Novi Mikanovci (27,0), Antin (23,2), Mlaka Antinska (22,7), Tordinci (23,6), Čelije (25,2) i Vođinci (21,2). Uz Lipovaču, "stopu dnevne migracije" manju od 10 imala su samo naselja: Babina Greda (6,8), Drenovci (4,9), Đurići (8,6), Račinovci (6,5), Gunja (6,6), Ilok (3,2), Šarengrad (8,1), Karadžičevo (5,9); Markušica (7,2), Lipovac (8,9), Vinkovački Banovci (6,2), Čakovci (9,8), Tovarnik (8,7), Bobota (8,4), Vinkovci (4,5), Soljani (8,4), Vrbanja (5,9), Sotin (3,2), Vukovar (3,3), Grabovo (2,7) i Županja (3,5).⁴⁶

STRUKTURE STANOVNIŠTVA

Promjene u strukturama stanovništva prema spolu, dobi, ekonomsko-socijalnim i drugim obilježjima primarna su odrednica prirodnoga kretanja stanovništva, a time i razvoja stanovništva u cijelosti. Navedene strukture, svaka na svoj način, izravno odražavaju promjene društvenih i gospodarskih uvjeta života te tako utječu na natalitet i mortalitet ali i na mehaničko i ukupno kretanje stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999.).

Struktura stanovništva prema spolu i dobi

Struktura stanovništva prema spolu i dobi najvažnija je demografska (biološka) struktura jer ona *predstavlja demografski okvir za formiranje reproduktivnog i radno-aktivnog potencijala neke populacije*. Sastav stanovništva prema spolu i dobi čini dugoročnu determinantu prirodnog i ukupnog kretanja stanovništva. Istodobno, ona je jedan od najznačajnijih čimbenika u oblikovanju ekonomskih kontingenata stanovništva, napose radne snage, čime predstavlja bitnu odrednicu gospodarskoga razvoja. Međutim, razvoj dobno-spolne strukture stanovništva nalazi se pod izravnim utjecajem brojnih demografskih i nedemografskih činitelja razvoja stanovništva, naročito visine nataliteta/fertiliteta i mortaliteta te migracije. Stoga se u dobno-spolnoj slici naseljenosti zapravo zrcale dosadašnji, ali se relativno lako mogu predvidjeti i budući procesi u razvoju stanovništva.

Za ocjenu osnovnih tendencija u oblikovanju dobno-spolnog sastava stanovništva Vukovarsko-srijemske županije razmotrit ćemo njezine odabrane pokazatelje prema rezultatima popisa 1971., 1991. i 2001. godine. Pritom, da-

kako, trebamo voditi računa da ne postoji potpuna usporedivosti podataka popisa 2001. godine s ranijim popisnim godinama. Unatoč navedenom metodološkom ograničenju ipak možemo argumentirano tvrditi da je unatrag tridesetak godina došlo do značajnog pogoršanja dobnospolne strukture stanovništva ove županije te da se ona sve više nameće destabilizacijskim čimbenikom ukupnog razvoja stanovništva, naročito prirodne dinamike. Dominantan dugoročan proces u razvoju dobnog-spolnog sastava stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* je demografsko starenje. Ono se vrlo lako može indicirati komparativnom analizom njegovih najvažnijih pokazatelja: koeficijenta mladosti i starosti, indeksa starenja te tipova dobnog sastava stanovništva. Starenje stanovništva je proces karakterističan za cjelokupno stanovništvo Hrvatske (Friganović, 1985., Šterc, 1991., Wertheimer-Baletić, 1999.). Štoviše, o njemu govorimo kao o *dugoročnom globalnom depopulacijskom procesu koji danas ima odlučujuću važnost u razvoju stanovništva Hrvatske*.

Na razvoj dobnog-spolnog sastava pučanstva *Vukovarsko-srijemske županije* je nesumnjivo bio jak utjecaj ratnih i poratnih prilika u vrijeme Prvog i Drugoga svjetskog rata te poraća, što se odrazilo na postojanje krnjih ratnih naraštaja, kao posljedice izravnih ratnih gubitaka, sniženog nataliteta te iseljavanja stanovništva, naročito u poratnim godinama. Stradanja su, tijekom ratova te brojne kolonizacije nakon njih, ostavila duboke ožiljke u razvoju dobnospolne strukture stanovništva ove županije. Na žalost, unatoč poslijeratnom kompenzacijskom trendu (1946.-1954.) te višegodišnjem doseljavanju pretežno mladog i zrelog, tj. biodinamički aktivnog stanovništva, demografsko starenje je i na području *Vukovarsko-srijemske županije* produbljeno i značajno je uznapredovalo. Tome je pridonijelo i sve izraženije smanjenje stopa nataliteta, kao i ulazak u staračko dob brojnih naraštaja stanovništva rođenih u kompenzacijskim razdobljima nakon svjetskih ratova.

	Godine popisa	Velike dobne skupine			Svega*
		0. - 19.	20. - 59.	60. i više	
Vinkovački kraj	1971.	34000	46043	11364	91714
	1991.	29118	52949	15068	98445
Vukovarski kraj	1971.	26107	40669	9049	76294
	1991.	22699	47099	12827	83770
Županijski kraj	1971.	18770	23809	6386	49107
	1991.	14261	26062	7824	49026
Ukupno	1971.	78877	110521	26799	217115
	1991.	66078	126110	35719	231241

Tablica 24.

Velike dobne skupine stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1971. i 1991. godine

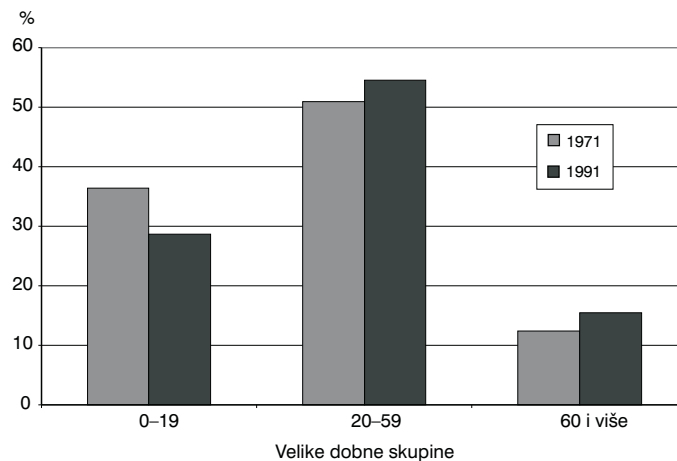
	Godine popisa	Velike dobne skupine			Svega*
		0. – 19.	20. – 59.	60. i više	
Vinkovački kraj	1971.	37,1	50,2	12,4	100
	1991.	29,6	53,8	15,3	100
Vukovarski kraj	1971.	34,2	53,3	11,9	100
	1991.	27,1	56,2	15,3	100
Županijski kraj	1971.	38,2	48,5	13,0	100
	1991.	29,1	53,2	16,0	100
Ukupno	1971.	36,3	50,9	12,3	100
	1991.	28,6	54,5	15,4	100

* Razlika do "svega" i do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Izvor: Popis stanovništva 1971., Stanovništvo, Pol i starost, Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga VIII., SZS, Beograd, 1973.; Popis stanovništva 1991., Stanovništvo po spolu i dobi, Dokumentacija 882, DZSRH, Zagreb, 1994.

Stanovništvo *Vukovarsko-srijemske županije* je i prije Domovinskog rata došlo pred prag demografskog starenja što potvrđuju odabrani pokazatelji dobne strukture stanovništva 1971. i 1991. godine. Tijekom svega dvadeset godina (1971.-1991.) udjel mladog stanovništva (do 19 godina starosti) smanjen je sa 36,3% na 28,6%, udjel zrelog stanovništva (od 20 do 59 godina starosti) je povećan sa 50,9% na 54,5%, kao i udjel starog (staračkog) stanovništva (stariji od 60 godina) i to sa 12,3% na 15,4%. U istom je razdoblju apsolutni broj mladih u županiji smanjen za 16,2%, a broj starih povećan za čak 33,3%. Stanovništvo ove županije je prema popisu 1971. godine karakterizirala *kasna mladost*, a 1991. godine *starost* kao tip dobnog sastava stanovništva.⁴⁷ U istom je razdoblju indeks starenja⁴⁸ povećan sa 34,0 na 54,1.

Graf 7.
 Velike dobne skupine stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1971. i 1991. godine

Za razliku od 1950-ih i 1960-ih godina, tijekom kojih je ova županija u svoja "njedra" primala brojno stanovništvo u radnoj i reprodukcijski najpovoljnijoj dobi živo-

	Godine	Razdoblje		
		Predfertilno 0. - 14.	Fertilno 15. - 49.	Postfertilno 50. i više
Vinkovački kraj	1971.	26,4	50,7	22,7
	1991.	20,9	46,4	31,5
Vukovarski kraj	1971.	23,5	53,9	22,1
	1991.	18,7	48,1	31,7
Županijski kraj	1971.	28,0	48,7	23,0
	1991.	20,1	45,2	32,3
Ukupno	1971.	25,7	51,4	22,5
	1991.	19,9	46,7	31,8

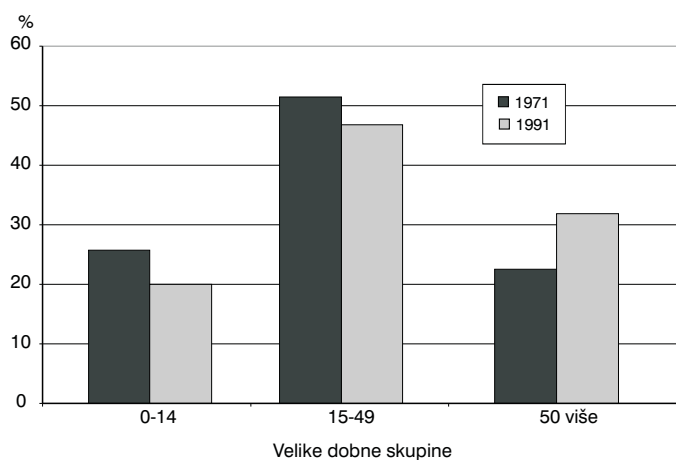
Tablica 25.

Kontingenti ženskog stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1971. i 1991. godine

* Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Izvor: Kao tablica 24.

ta, sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća – kao što smo već naglasili – useljavanje je zamijenjeno iseljavanjem, došlo je i do snižavanja nataliteta, što je dovelo do promjena smjera demografske dinamike. Potonje se negativno odrazilo ne samo na biodinamičku vitalnost populacije županije nego i na mogućnosti njezine ekonomske aktivnosti. U tom su smislu naročito zabrinjavajuće promjene u udjelima pojedinih kontingenata žena⁴⁹ u ukupnoj ženskoj populaciji *Vukovarsko-srijemske županije* u razdoblju od 1971. do 1991. godine. U navedenom je periodu udjel žena smanjen u predfertilnom (sa 25,7% na 19,9%) i fertilnom (sa 51,4% na 46,7%), a povećan jedino u postfertilnom razdoblju života (sa 22,5% na 31,8%), što nedvojbeno pokazuje da se sve više smanjuje udjel žena u najpovoljnijoj reprodukcijskoj dobi života, što će, dakako, u budućnosti ploditi novim poremetnjama u prirodnoj dinamici stanovništva kraja. Poglavitito je nepovoljna činjenica da se u

Graf 8.

Kontingenti ženskog stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1971. i 1991. godine

navedenom razdoblju značajno smanjio udjel žena (za više od petine) u predferilnoj, biodinamički potencijalnoj re-produkcijskoj skupini ženskog pučanstva *Vukovarsko-srijemske županije*.

Tablica 26.
 Muško stanovništvo
 Vukovarsko-srijemske županije
 1971. i 1991. godine prema
 radnoj sposobnosti (u %)

	Godine	Velike dobne skupine			Svega*
		0. - 14.	15. - 64.	65. i više	
Vinkovački kraj	1971.	28,9	63,9	6,9	100
	1991.	23,1	69,1	6,7	100
Vukovarski kraj	1971.	26,3	66,7	6,3	100
	1991.	21,6	70,4	6,7	100
Županijski kraj	1971.	30,5	61,7	7,5	100
	1991.	21,7	69,4	7,3	100
Ukupno	1971.	28,4	64,4	6,8	100
	1991.	22,2	69,4	6,8	100

* Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Izvor: Kao tablica 24.

Za potencijale ekonomske aktivnosti stanovništva od bitnog su značenja zabilježene promjene u radnim kontingentima i muške i ženske populacije u županiji.⁵⁰ Tako je u obje skupine znatno smanjen udjel stanovništva do 14 godina starosti (sa 28,4% na 22,2% za muško i sa 25,7% na 19,9% za žensko stanovništvo), što će, vjerojatno, ploditi manjkom radne snage, kada to stanovništvo uđe u radno-aktivnu dob.

Tablica 27.
 Žensko stanovništvo
 Vukovarsko-srijemske županije
 1971. i 1991. godine prema
 radnoj sposobnosti (u %)

	Godine	Velike dobne skupine			Svega*
		0. - 14.	15. - 59.	60. i više	
Vinkovački kraj	1971.	26,3	59,4	14,0	100
	1991.	20,9	59,3	18,6	100
Vukovarski kraj	1971.	23,4	62,2	13,3	100
	1991.	18,7	61,5	18,3	100
Županijski kraj	1971.	28,0	57,4	14,3	100
	1991.	20,1	58,3	19,2	100
Ukupno	1971.	25,7	60,1	13,9	100
	1991.	19,9	59,8	18,7	100

* Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Izvor: Kao tablica 24.

Struktura stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* prema spolu je i prije Domovinskog rata bila neujednačena, s uočljivom "prevlašću" ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu, poglavito u starijim dobnim skupinama. Po-

sljedica je to diferenciranog razvoja dobno-spolne strukture stanovništva županije, što je rezultat migracijskih kretanja u kojoj je prevladavalo muško stanovništvo te većeg stradanja muškaraca u Prvom i naročito u Drugom svjetskom ratu. Međutim, usporedba koeficijenta feminiteta⁵¹ 1971. i 1991. godine (108,3, odnosno 105,3) pokazuje da je došlo do ujednačavanja spolne strukture, što je posljedica sve većeg približavanja vrhu piramide onih dobnih skupina u kojima je bila zabilježena izraženija većina ženskog nad muškim pučanstvom, kao i diferencijalnog nataliteta po spolu (u prosjeku se rađa oko 5% više muške djece).

Tipizacija dobnog sastava stanovništva⁵² pokazuje da je *Vukovarsko-srijemska županija* u cjelini, kao i sve njezine sastavnice, imala 1971. godine *kasnu mladost* kao tip dobne strukture pučanstva, što znači da im je udjel mladog stanovništva bio jednak ili veći od 30%, a udjel starog stanovništva jednak ili veći od 10%. Tijekom narednih dvadeset godina stanovništvo županije je poprimilo značajke starosti, s udjelom mladog stanovništva manjim od 30%, a udjelom starog stanovništva jednakim ili većim od 15%.

Godine 1991. u 8 naselja *Vukovarsko-srijemske županije* (9,5% svih naselja) udjel starog stanovništva je bio veći od udjela mladog, što znači da je i indeks starenja bio veći od 100. Riječ je o naseljima: (Šidski) Banovci (indeks starenja 116,2), Ludvinci (105,9), Mohovo (114,3), Šarengrad (100,4), Tompojevci (108,3), Vera (103,2), Đurići (153,2) i Račinovci (131,5). U 15 naselja županije (17,9% svih naselja) indeks starenja je iste godine bio na vrlo visokoj razini, između 80 i 99, što znači da je udjel starih bio tek nešto niži od udjela mladih u ukupnom pučanstvu tih naselja. Riječ je o naseljima: Gaboš (indeks starenja 83,6), Karadžičevo (86,3), Markušica (83,4), Mlaka Antinska (81,8), Orolik (95,5), Podgrađe (82,4), Srijemske Laze (95,8), Vinkovački Banovci (96,7), Čakovci (91,5), Lovas (86,7), Mikluševci (94,1), Opatovac (80,6), Pačetin (93,4), Petrovci (92,9) i Strošinci (82,8). Od ukupno 84 naselja *Vukovarsko-srijemske županije* njih čak 73 ili 86,9% 1991. godine imalo je indeks starenja veći od 40, što znači da je i prije Domovinskog rata već devet od deset naselja županije bilo zahvaćeno procesom demografskog starenja različitog intenziteta.

Nasuprot potonjim naseljima možemo izdvojiti tek nekoliko naselja koja su prije Domovinskog rata imala relativno povoljniju (nešto mlađu) dobnu strukturu pučanstva s indeksom starenja oko 40 ili nešto malo manje od te vrijednosti. Riječ je o svega 11 naselja *Vukovarsko-srijemske županije* (13,1% svih naselja) i to uglavnom prigradskih naselja mlađeg naseljavanja radne snage. Radi se o naseljima:

Antin (indeks starenja 39,2), Ivankovo (40,4), Jarmina (31,3), Vođinci (40,2), Borovo (38,4), Čelije (29,1), Grabovo (12,7), Lipovača (31,3), Šiškovci (37,4) i Županja (39,2). Vodeća gradska naselja *Vukovarsko-srijemske županije* – Vinokovci (indeks starenja 48,2) i Vukovar (indeks starenja 52,6), zahvaljujući brojnom naseljavanju radno i reprodukcijski mladog i vitalnog stanovništva, zadržala su također relativno povoljnu dobnu strukturu stanovništva.

Komparativnom analizom indeksa starenja i tipova općeg kretanja stanovništva istraživanog prostora prema naseljima uočavamo da su naselja emigracijskih tipova (E1-E4) imala visok i izrazito visok indeks starenja, dok je u naseljima imigracijskih tipova (I1-I4) on bio razmjerno niži. Potonje pokazuje da je *dobna struktura stanovništva postala i prije Domovinskog rata jedan od ograničavajućih čimbenika demografskog i društveno-gospodarskog razvoja većine naselja u Vukovarsko-srijemskoj županiji.*

Tablica 28.
 Odabrani pokazatelji
 dobno-spolne strukture
 stanovništva Vukovarsko-
 -srijemske županije 1991. i
 2001. godine

Pokazatelji	1991.	2001.	Indeks
Koeficijent mladosti (u%)	28,6	26,4	-
Koeficijent starosti (u%)	15,4	20,2	-
Indeks starenja	54,1	76,5	141,4
Koeficijent feminiteta	105,3	107,9	102,5
Specif. Kf mladog stanovništva	94,7	96,6	102,0
Specif. Kf zrelog stanovništva	98,1	99,1	101,0
Specif. Kf starog stanovništva	164,3	156,4	95,2
Predfertilni kont. ženskog stan. (%)	19,9	18,2	-
Fertilni kont. ženskog stan. (%)	46,7	46,5	-
Postfertilni kont. ženskog stan. (%)	31,8	34,8	-
Predradni kontingent (%)	21,0	19,2	-
Radni kontingent (%)	67,8	65,9	-
Postradni kontingent (%)	9,8	14,4	-
Koef. ukupne dobne ovisnosti	45,4	51,1	112,6
Koef. dobne ovisnosti mladih	31,0	29,2	94,2
Koef. dobne ovisnosti starih	14,4	21,9	152,1

Izvor: Popis stanovništva 1991., Stanovništvo po spolu i dobi, Dokumentacija 882, DZSRH, Zagreb, 1994.; Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2002. (www.dzs.hr).

Kada govorimo o razvoju dobno-spolne strukture stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* između 1991. i 2001. godine, uz ratne učinke, svakako valja voditi računa i o utjecaju naslijeđenih destabilizacijskih čimbenika demografskog razvoja, napose u domeni selektivne emigracije, demografskih gubitaka zbog Prvoga i Drugoga svjetskog rata, pada nataliteta, demografskog starenja i ruralnog eg-

zodusa (“bijega sa sela”). Negativne posljedice srbijanske agresije samo su pojačale i produbile ionako sve nepovoljnije tendencije u dinamici vitalnih demografskih struktura *Vukovarsko-srijemske županije*. Predočeni nam podatci ukazuju na neke važne uporišne točke razmatranja značajki dobno-spolne slike naseljenosti.

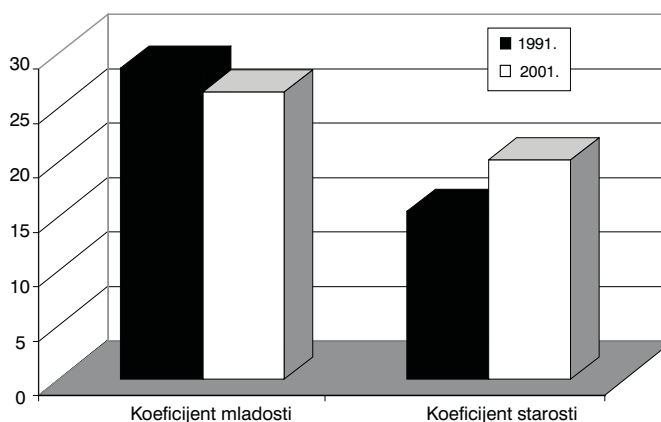
Više je nego uobičajena pojava da u strukturi stanovništva prema spolu prevladavaju žene u odnosu na muškarce. To je u stabilnim uvjetima demografskog razvoja objašnjeno višim specifičnim mortalitetom muškog u odnosu na žensko stanovništvo. Ratovi, zbog bitno većeg stradavanja muškaraca, obično jačaju debalans u spolnoj slici u korist žena. Međutim, u europskim je zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, nakon Drugoga svjetskog rata do izražaja došlo postupno ujednačavanje ili uravnoteženje spolne slike, čiji je statistički izraz bila tendencija pada koeficijenta feminiteta, odnosno porasta koeficijenta maskuliniteta. Iznijeli smo već podatak da je između 1971. i 1991. godine koeficijent feminiteta smanjen sa 108,3 na 105,3. Ratna agresija 1990-ih iznova je, međutim, pojačala neravnotežu između muškog i ženskog dijela stanovništva u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*. Između 1991. i 2001. godine koeficijent feminiteta je porastao sa 105,3 na 107,9 ili za 2,5%. Posljedica je to većeg stradavanja muškog dijela stanovništva tijekom rata i okupacije te starenja stanovništva. Određene razlike primjetne su pri raščlambi specifičnih koeficijenata feminiteta prema velikim dobnim skupinama.

Neravnoteža po spolu unutar velikih dobnih skupina (mlada, zrela, stara) ima donekle opće značajke karakteristične za društveno-gospodarski razvijenija područja što se ogleda u *manjku žena u najmlađim dobnim skupinama* te *višku žena u starijim kohortama stanovništva*. Višak muškog u odnosu na žensko stanovništva u dobi do 19 godina starosti (mlado stanovništvo) može se objasniti diferencijalnim natalitetom muškog stanovništva jer je opće poznata pojava da je u ukupnom broju živorođenih 5 do 6% više muške nego ženske djece. Porast koeficijenta feminiteta zrelog stanovništva (od 20 do 59 godina starosti) posljedica je ratnog mortaliteta muškog stanovništva, dok je izrazita većina žena nad muškarcima u dobi iznad 60 godina starosti (staro stanovništvo) posljedica ratnih gubitaka muškaraca u vrijeme Drugoga svjetskog rata, kao i selektivne emigracije muškaraca od početka 1960-ih godina. Naime, procesi deagrarizacije u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*, kao i “otvaranje” granica tadašnje Jugoslavije, otvorili su snažne migracijske tokove muškog stanovništva prema drugim hrvatskim područjima (naročito prema Zagrebu i Osijeku) te prema inozemstvu.

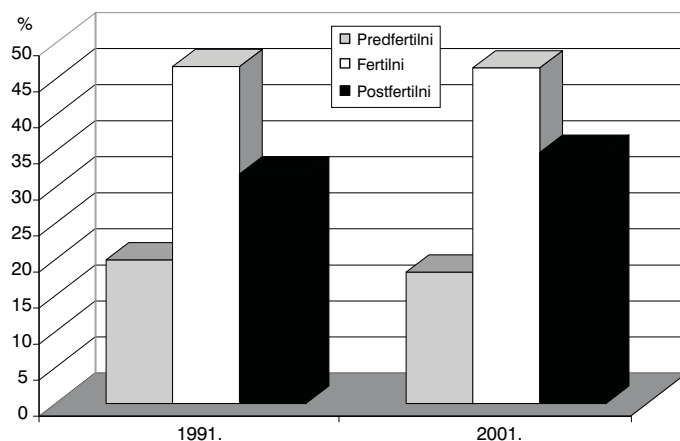
Kao i Hrvatsku u cijelosti tako i stanovništvo *Vukovarsko-srijemske županije* karakterizira odmakao proces demografskog starenja, tj. pada broja i udjela mladog (do 19 godina starosti) te porasta broja i udjela starog (iznad 60 godina starosti) u ukupnom stanovništvu. Osnovni čimbenici demografskog starenja su nepovoljni procesi u demoreprodukciji (pad nataliteta), iseljavanje, ratni gubitci te nedostatak stimulatívne populacijske politike, naročito u pronatalitetnoj varijanti. Dovoljno je tek naznačiti da je koeficijent mladosti u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* između 1991. i 2001. godine smanjen sa 28,6 na 26,4, a koeficijent starosti povećan sa 15,4 na čak 20,2. Drugim riječima, svaki peti stanovnik ove županije stariji je od 60 godina, dok je mladih tek nešto više od četvrtine ukupnoga stanovništva. Indeks starenja kao precizan sintetički pokazatelj starenja stanovništva povećan je s 54,1 na 76,5. Jednostavnije rečeno, na 100 mladih u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* dolazi 77 starih stanovnika! U demografskoj teoriji se ističe da se starom populacijom smatra ono stanovništvo kod kojega je indeks starenja veći od 40 (Rosset, 1968.). Prema popisu iz 2001. godine indeks starenja za cjelokupno stanovništvo Hrvatske iznosio je 90,7!

Graf 9.
Koeficijenti mladosti i starosti stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1991. i 2001. godine

Odmaklost demografskog starenja u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* vrlo lijepo pokazuju vrijednosti indeksa starenja prema rezultatima popisa 2001. godine po naseljima. Čak 32 naselja u županiji (38,1% svih naselja) imalo je indeks starenja veći od 100, što znači da je broj i udjel starčakog nadmašio broj i udjel mladog stanovništva. To su naselja: Mohovo (101,3), Šarengrad (146,1), Sotin (112,4), Vukovar (106,3), Petrovci (124,9), Đurići (153,1), Račinovci (111,2), Lovas (130,2), Opatovac (105,8), Gaboš (128,7), Karadžićevo (221,6), Markušica (129,4), Ostrovo (118,5), Podrinje (101,5), Negoslavci (104,1), Banovci (najveći,

238,2), Podgrađe (106,2), Vinkovački Banovci (125,6), Orolik (144,6), Srijemske Laze (196,5), Berak (102,5), Bokšić (130,6), Čakovci (161,8), Mikluševci (136,9), Tompojevci (116,5), Korog (123,7), Bobota (101,3), Bršadin (100,9), Ludvinci (110,7), Pačetin (157,8), Trpinja (121,5) i Vera (124,8).⁵³ Niti jedno naselje u županiji nije imalo indeks starenja ispod 40, a u svega 5 naselja (Grabovo, Rokovci, Šiškovci, Ivankovo i Vođinci) on je bio u rasponu od 40 do 50.

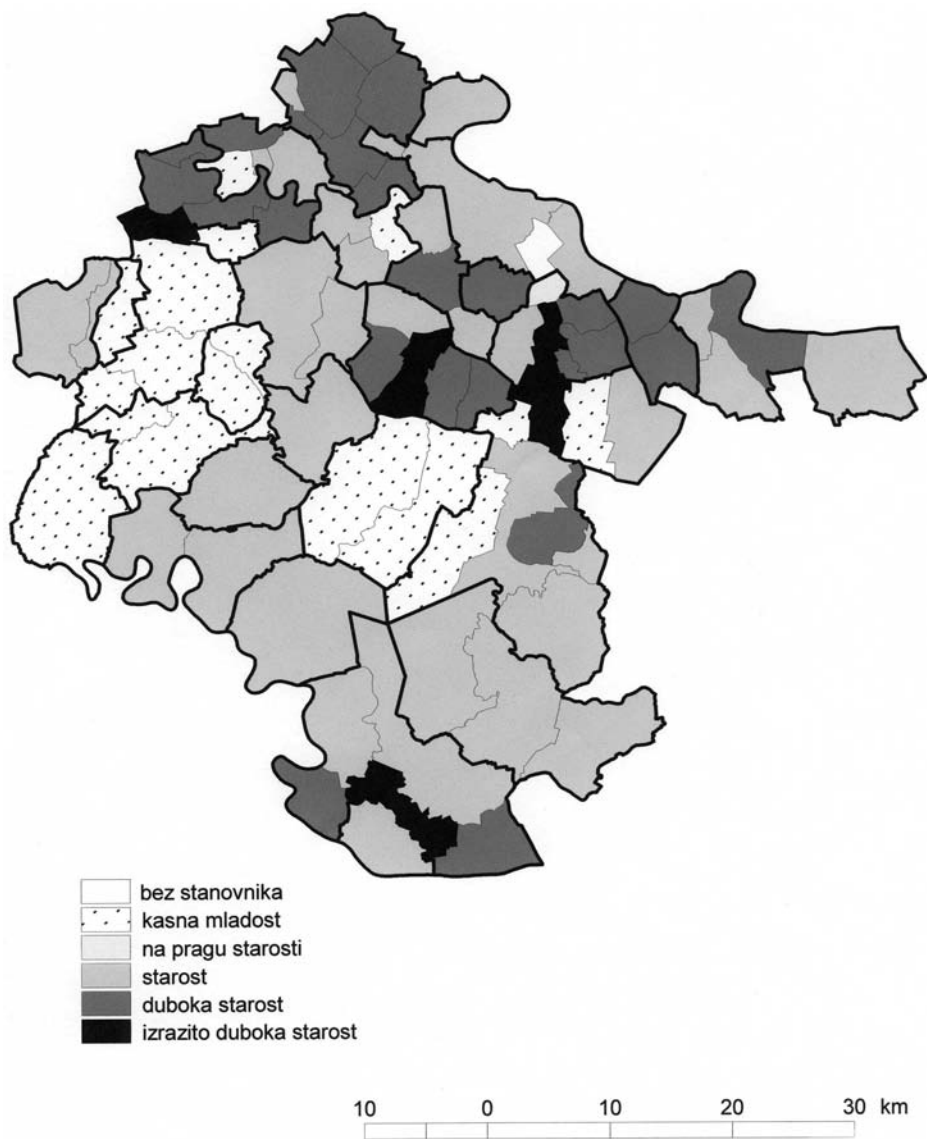

Graf 10.
 Kontingenti ženskog stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1991. i 2001. godine

Upravo se na primjeru kretanja indeksa starenja može uočiti dubina utjecaja rata i ratnih gubitaka, naročito migracija, ne samo na daljnji razvoj dobne strukture stanovništva nego i na njegovo buduće ukupno kretanje. Grupirali smo naselja *Vukovarsko-srijemske županije* prema etničkom kriteriju te usporedili promjenu indeksa starenja između 1991. i 2001. godine. U naseljima županije u kojima su, prema popisu 1991. godine, Srbi imali većinu stanovništva, indeks starenja je povećan sa 60,3 na čak 109,9! U ostalim naseljima županije s hrvatskom većinom (uz po dva naselja s mađarskom i rusinsko-ukrajinskom većinom stanovništva), indeks starenja između 1991. i 2001. godine također je porastao (sa 53,3 na 73,4), ali bitno slabije u odnosu na naselja s većinom Srba. Stopa porasta indeksa starenja u naseljima sa srpskom većinom iznosila je 82,3%, a u ostalim naseljima 37,7%. Jače izraženo starenje stanovništva u "srpskim" naseljima posljedica je snažnih iseljeničkih i izbjegličkih struja uglavnom mlađeg dijela srpske etničke skupine iz *Vukovarsko-srijemske županije* tijekom rata i procesa mirne reintegracije. U domaćinstvima su, radi čuvanja imanja, ostajali uglavnom stariji stanovnici dok su mladi (radno i reprodukcijski vitalni), što zbog sudjelovanja u oružanoj pobuni protiv Hrvatske, a što zbog loše ekonomske i socijalne situacije u kojoj su se našli, iselili

Slika 6.

Kartogram tipova dobnog sastava stanovništva županije 2001. godine po naseljima

prema Srbiji, Bosni i Hercegovini i drugim zemljama. Primjerice, između 1991. i 2001. godine, apsolutni broj mladih (do 19 godina starosti) u naseljima *Vukovarsko-srijemske županije* s većinom srpskog stanovništva smanjen je za 33,7%. Istodobno, broj starih (60 godina i stariji) je, unatoč ukupnoj depopulaciji u tim naseljima, porastao za čak petinu (20,9%).

Dosegnuta vrijednost indeksa starenja u ostalim naseljima vjerojatno bi bila puno viša da nije bilo "kompenzaci-

skog” doseljavanja izbjeglica, izbjeglica-useljenika i ekonomske imigracije iz Bosne i Hercegovine i Srbije (Vojvodine). Te su useljeničke struje u prosjeku bile mlađe od domorodnog stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* pa su na određeni način ublažile i usporile proces demografskog starenja.

Demografsko se starenje u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* ne uočava samo na razini ukupnog stanovništva, nego i pri raščlambi pojedinih kontingenata stanovništva kraja, naročito kontingenata ženskog stanovništva i radnih kontingenata ukupnog stanovništva. Pri detaljnijem razmatranju predočenih podataka jasno se nameće ocjena kako se radi o poremećajima u formiranju fertilnih kontingenata, dakle kontingenata potrebnih za reprodukciju što ima gotovo nesagledive posljedice po dinamiku nataliteta u županiji, ali i o poremećajima u formiranju radnih kontingenata, što će vrlo brzo ploditi manjkom radne snage, kao ključnog čimbenika gospodarskog razvoja *Vukovarsko-srijemske županije*.

Ekonomsko-socijalna struktura stanovništva

U prethodnim poglavljima je istaknuto da društveno-gospodarski razvoj nekog prostora uvelike ovisi o demografskim kretanjima, ali i da društveno-gospodarski procesi utječu na dinamiku razvoja populacije i obilježja naseljenosti toga prostora. Međuovisnost demografskih i društveno-gospodarskih gibanja možda se najbolje zrcali kroz ekonomsku strukturu stanovništva, kao razmjerno pouzdanog indikatora svekolike razvijenosti prostora. U ekonomskoj se strukturi pučanstva najjače očituje veza između gospodarskih, društvenih i demografskih procesa, odnosa i struktura (Wertheimer-Baletić, 1978.). Utjecaj gospodarskog razvoja na stanovništvo izravno se odražava kako na promjene ekonomske, tako i na promjene socijalne strukture stanovništva. Veća, odnosno, brojem i udjelom izraženija ekonomska aktivnost stanovništva određenog prostora indicira i njegovu jaču i složeniju gospodarsku aktivnost i vice versa. Stoga ekonomsko-socijalna struktura pučanstva u analizi demografskih značajki populacije nekog prostora, pa tako i *Vukovarsko-srijemske županije* ima istaknuto mjesto.

Ekonomsku strukturu stanovništva možemo promatrati u užem i širem smislu. (Wertheimer-Baletić, 1999.) U užem smislu to je samo struktura stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti, djelatnosti i zanimanju, dok u širem smislu, uz potonje, ekonomska struktura obuhvaća i položaj u zanimanju, sektor vlasništva, podjelu stanovništva na gradsko, seosko i mješovito, potom domaćinstva prema

izvoru prihoda, veličini posjeda i dr. Za ocjenu stupnja promjene ekonomske strukture stanovništva i njezinog utjecaja na ukupan društveno-gospodarski razvoj *Vukovarsko-srijemske županije* analizirat ćemo i prikazati ekonomsku aktivnost stanovništva, promjenu udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu županije te strukturu stanovništva prema sektorima djelatnosti.

Struktura stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti

Polazna osnova u analizi ekonomske strukture stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* jest analiza uzroka i posljedica promjena u ekonomskoj aktivnosti njezina pučanstva. Razlog tome je činjenica da se odnosi između ekonomskih i demografskih struktura oblikuju upravo preko ekonomski aktivnog stanovništva, odnosno radne snage. Ekonomska struktura ukupnog stanovništva se nalazi pod neposrednim utjecajem ekonomske strukture njezinog aktivnog stanovništva, a veličina i struktura radne snage umnogome uvjetuju ritam gospodarskog razvoja (Wertheimer-Baletić, 1982.).

Ukupno stanovništvo prema obilježju ekonomske aktivnosti dijeli se na: *ekonomski aktivno stanovništvo, osobe s osobnim prihodima i uzdržavano stanovništvo. Ekonomski aktivno stanovništvo* uključuje sve osobe koje aktivno obavljaju određeno zanimanje, tj. koje svojim radom (u radnom odnosu ili samostalno) zarađuju sredstva za život. U tu skupinu ulaze i osobe koje su privremeno nezaposlene (ako su prijavljene Zavodu za zapošljavanje), zatim osobe koje prvi put traže posao te osobe koje su prekinule rad, primjerice, radi odlaska u vojsku ili pak izdržavanja zatvorske kazne. U kontingent *osoba s osobnim prihodom* uključene su sve ekonomski neaktivne osobe, tj. one osobe koje imaju neki prihod od svojega ranijeg rada (umirovljenici), od rada drugih osoba, zatim osobe koje primaju socijalnu pomoć, različite oblike stipendija i slično. U skupinu *uzdržavanog stanovništva* ulaze sve osobe koje su uzdržavane od drugih osoba i koje nemaju vlastitih prihoda te – sukladno tome – također pripadaju kategoriji ekonomski neaktivnog stanovništva.⁵⁴ Upravo promjene u odnosu ekonomski aktivnog i ekonomski neaktivnog (uzdržavanog u širem smislu riječi) stanovništva indiciraju odgovarajuće procese u društvu, a nalaze se pod neposrednim utjecajem ukupne demografske dinamike, dobno-spolne strukture stanovništva, kao i cjelokupnog društveno-gospodarskog razvoja.

Među demografskim strukturama vjerojatno je, u smislu ekonomske aktivnosti stanovništva, najvažnija struktura

po dobi jer je ona značajan pokazatelj stanja, trenda i potencijala ekonomske aktivnosti pučanstva prostora (Wertheimer-Baletić, 1973.). Naime, dobna struktura stanovništva, a u okviru nje naročito kontingent radno-sposobnog stanovništva (radni kontingent), predstavlja temeljni demografski okvir za podjelu stanovništva na ekonomski aktivno i ekonomski neaktivno stanovništvo prema dobnim granicama opće sposobnosti za rad. Značajke dobne strukture stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* već su prethodno iznijete. Na ovome ćemo mjestu samo ponoviti opće nalaze dovodeći ih u neposrednu vezu s ekonomskom aktivnosti stanovništva istraživanog prostora.

Stanovništvo *Vukovarsko-srijemske županije* nalazi se u stanju duboke ostarjelosti i u procesu sve izraženijeg i bržeg sužavanja demografske osnove čije će se posljedice najviše i najnegativnije odraziti na biodinamiku populacije, ali i na demografske potencijale ekonomske aktivnosti pučanstva kraja. *Smanjenjem broja i udjela mladog stanovništva smanjuje se priliiv stanovništva u zrelo (radno i reprodukcijski najsposobniju) dob iz koje se onda aktivira radni, odnosno ekonomski aktivan segment populacije.* Na taj se način inducira smanjenje ekonomske aktivnosti pučanstva što, dakako, plodi negativnim posljedicama po ukupan društveno-gospodarski razvoj kraja. S druge pak strane, porast broja i udjela starog stanovništva u ukupnom stanovništvu *Vukovarsko-srijemske županije* rezultira *povećanjem obujma ekonomski neaktivnog stanovništva u širem smislu te riječi, što je vrlo nepovoljan trend jer za posljedicu, između ostalog, ima potrebu sve većih društvenih (financijskih) ulaganja u mehanizme zbrinjavanja tih osoba.* Sve manji pritisak mladog (odnosno potencijalnog ekonomski aktivnog stanovništva), a sve veći pritisak starog na zrelo i ukupno stanovništvo županije u budućnosti može izazvati *manjak vlastitih radnih resursa* (radne snage) koji u uvjetima niske pa i negativne prirodne dinamike te smanjenog useljavanja neće moći biti nadomješteni.

U tom su smislu značajni pokazatelji promjene dobne strukture stanovništva prema radnim kontigentima. Tako je i kod muške i kod ženske populacije između 1971. i 2001. godine značajno smanjen obujam i udjel stanovništva u predradnoj dobi. Broj muškaraca do 14 godina starosti je smanjen za 32,3%, a udjel u ukupnom muškom stanovništvu županije sa 28,4% na 20,3%. Obujam ženskog kontingenta u predradnoj dobi je smanjen za 33,5%, a udjel u ukupnom ženskom stanovništvu sa 25,7% na 18,2%. Osobito je zabrinjavajući signifikantan porast muškog i ženskog stanovništva u postradnoj dobi. Broj mu-

škaraca u dobi iznad 65 godina života povećan je za 53,0%, a udjel u ukupnom muškom stanovništvu županije sa 6,8% na 11,1%. Istodobno, broj žena starijih od 60 godina života povećan je između 1971. i 2001. godine za čak 61,1%, a udjel u ukupnom ženskom stanovništvu sa 13,8% na 23,7%. Osim toga, u promatranom je razdoblju došlo i do *starenja radnog kontingenta* što potvrđuju naredni pokazatelji: između 1971. i 2001. godine smanjen je u muškom radnom kontingentu udjel dobnih skupina od 15 do 30 godina starosti (sa 38,4% na 31,8%), a povećan udjel dobnih skupina od 50 do 64 godina starosti (sa 16,6% na 24,3%) kada se radna aktivnost zapravo približava svojem kraju; u isto vrijeme, kod ženskog radnog kontingenta udjel dobnih skupina od 15 do 30 godina je smanjen sa 37,0% na 34,3%, a povećan udjel dobnih skupina od 50 do 59 godina života sa 14,5% na 19,2%.

Tablica 29.
 Stanovništvo
 Vukovarsko-srijemske županije
 prema ekonomskoj aktivnosti
 1971. i 1991. godine

	Ukupno	Aktivno stanovništvo		S osob. prihodom		Uzdržavano stanovništvo	
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Vinkovački kraj							
1971.	86656	30092	35,1	6289	7,3	49275	57,6
1991.	91590	36059	39,4	13235	14,5	42296	46,1
Vukovarski kraj							
1971.	72753	31348	43,1	6102	8,4	35303	48,5
1991.	80348	37509	46,7	13525	16,6	29314	36,7
Županijski kraj							
1971.	44496	15540	34,9	2314	5,2	26642	59,9
1991.	42720	15974	37,4	5266	12,3	21480	50,3
Ukupno							
1971.	202905	76980	37,9	14705	7,2	111220	54,9
1991.	214658	89542	41,7	32026	14,9	93090	43,4

Izvor: Popis stanovništva 1971. i 1981., Stanovništvo po zajednicama općina i općinama, Dokumentacija 569, RZSSRH, Zagreb, 1989.; Popis stanovništva 1991., Stanovništvo u zemlji i inozemstvu po naseljima, Dokumentacija 991, DZSRH, Zagreb, 1996.

U razdoblju između 1971. i 1991. godine porastao je broj ukupnog aktivnog stanovništva u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* i to sa 76 980 na 89 542 osobe ili za 16,3%. Istodobno, povećan je i broj osoba s osobnim prihodima (uglavnom umirovljenika) – sa 14 705 na 32 026 ili za čak 117,8%. Jedino je smanjen broj uzdržavanog stanovništva (sa 111 220 na 93 090 osoba) i to za 16,3%. Potonje znači da je opća stopa aktivnosti porasla sa 37,9% na 41,7%, udjel osoba s osobnim prihodima sa 7,2% na 14,9%, dok je

udjel uzdržavanog stanovništva smanjen sa 54,9% na 43,4%. Navedene su promjene posljedica odgovarajućih demografskih, društvenih i ekonomskih čimbenika, među kojima osobito valja apostrofirati promjene u strukturi stanovništva prema dobi, ali i velike poteškoće u gospodarskom razvoju (prvi stečajevi i likvidacije tvrki sredinom 1980-ih godina), koje su rezultirale, između ostalog, jasno izraženim porastom broja umirovljenika (odlazak u prijevremenu mirovinu, tj. prije navršene gornje granice radne dobi). Za razliku od razdoblja 1971.-1981. godine kada je porast ukupnog aktivnog stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* iznosio čak 12,5%, u razdoblju 1981.-1991. godine porast opće stope aktivnosti iznosio je tek 3,4%. Posljedica je to slabijeg doseljavanja ekonomski aktivnog stanovništva u istraživani prostor, čemu valja pridodati i smanjeni priliv mlađeg stanovništva u ekonomski aktivnu dob zbog sve nižih stopa nataliteta i fertiliteta. Dakle, proces promjene u strukturi ekonomski aktivnog stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* već je u posljednjem međupopisnom razdoblju prije Domovinskog rata bio usporen. Drugim riječima, *prosječna radna angažiranost stanovništva ove županije nalazila se u padu*. Navedene promjene u strukturi aktivnog stanovništva ponajprije ukazuju na procese deagrarizacije i tercijarizacije kao odraza odgovarajućih društveno-gospodarskih procesa, prije svega procesa modernizacije.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1991. godine najvišu stopu aktivnosti (višu od 50%) imala su naselja s manjim brojem stanovnika, ali razmjerno visokim udjelom poljoprivrednog stanovništva u njima što je posljedica činjenice da poljoprivredno stanovništvo i u starosti ostaje dugo aktivno, poput: Apševaca (56,9%), Koroga (50,9%), Mlake Antinske (61,5%), (Šidskih) Banovaca (56,5%) i Vinkovačkih Banovaca (62,1%) u vinkovačkom kraju te Bokšića (51,1%), Ludvinaca (50,3%), Mikluševaca (51,4%), Pačetina (51,7%), Svinjarevaca (51,0%) i Tompojevaca (53,1%) u vukovarskom kraju. Od ukupno 84 naselja *Vukovarsko-srijemske županije* u promatranom je razdoblju (1971.-1991.) porast opće stope aktivnosti imalo 43 naselja (51,2%), a smanjenje 40 naselja županije (47,6%). Jedno je naselje u županiji (Šiškovci) zadržalo istu razinu opće stope aktivnosti pučanstva (33,6%) 1971. i 1991. godine.

Pri ocjeni promjena u strukturi stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* prema ekonomskoj aktivnosti tijekom posljednjega međupopisnoga razdoblja (1991.-2001.) valja voditi računa o promijenjenoj metodologiji popisa te o orijentacijskoj reprezentativnosti dobivenih rezultata analize. Međutim, isključimo li metodološke poteškoće pri us-

Tablica 30.

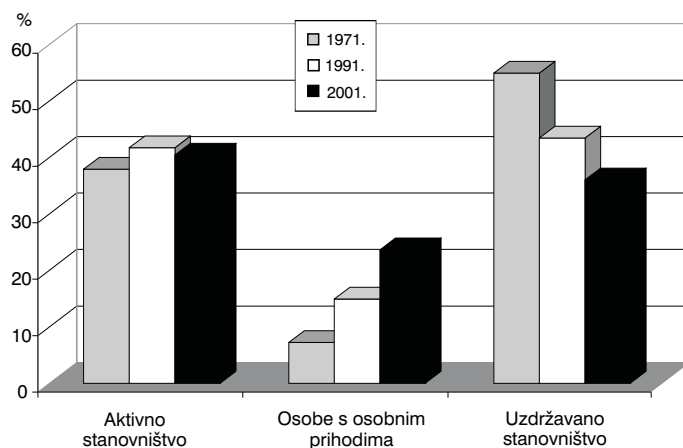
Struktura stanovništva Vukovarsko-srijemske županije prema aktivnosti po gradovima i općinama 2001. godine

<i>Grad/općina</i>	Ukupno stan.	Aktivno stan.	Opća stopa aktivnosti	Osobe s osobnim prihodima	Udjel u uk. stan.	Uzdržavano stan.	Udjel u uk. stan.
Ilok	8351	3428	41,0	2181	26,1	2742	32,8
Vinkovci	35912	15074	42,0	8514	23,7	12324	34,3
Vukovar	31670	12975	41,0	10404	32,9	8291	26,2
Županija	16383	6993	42,7	3072	18,8	6318	38,6
<i>Gradovi - ukupno</i>	92316	38470	41,7	24171	26,2	29675	32,1
Andrijaševci	4249	1564	36,8	850	20,0	1835	43,2
Babina Greda	4262	1546	36,3	839	19,7	1877	44,0
Bogdanovci	2366	1030	43,5	539	22,8	797	33,7
Borovo	5360	2512	46,9	1224	22,8	1624	30,3
Bošnjaci	4653	1814	39,0	926	19,9	1913	41,1
Cerna	4990	1770	35,5	964	19,3	2256	45,2
Drenovci	7424	3108	41,9	1585	21,3	2731	36,8
Gradište	3382	1331	39,4	666	19,7	1385	40,9
Gunja	5033	2050	40,7	1139	22,6	1844	36,6
Ivankovo	8676	3286	37,9	1579	18,2	3811	43,9
Jarmina	2627	1200	45,7	438	16,7	989	37,6
Lovas	1579	619	39,2	485	30,7	475	30,1
Markušica	3053	1400	45,9	705	23,1	948	31,1
Negoslavci	1466	685	46,7	355	24,2	426	29,1
Nijemci	5998	2285	38,1	1371	22,9	2342	39,0
Nuštar	5862	2154	36,7	1482	25,3	2226	38,0
Otok	7755	2773	35,8	1659	21,4	3323	42,8
Privlaka	3776	1404	37,2	692	18,3	1680	44,5
Stari Jankovci	5216	2012	38,6	1236	23,7	1968	37,7
Stari Mikanovci	3387	1328	39,2	720	21,3	1339	39,5
Tompojevci	1999	739	37,0	631	31,6	629	31,4
Tordinci	2251	949	42,1	463	20,6	839	37,3
Tovarnik	3335	1264	37,9	788	23,6	1283	38,5
Trpinja	6466	2766	42,8	1288	19,9	2412	37,3
Vođinci	2113	839	39,7	360	17,0	914	43,3
Vrbanja	5174	1900	36,7	1132	21,9	2142	41,4
<i>Općine - ukupno</i>	112452	44328	39,4	24116	21,4	44008	39,2
<i>Županija - ukupno</i>	204768	82798	40,4	48287	23,6	73683	36,0

Izvor: Popis stanovništva 2001., Stanovništvo prema ekonomskim obilježjima, Statističko izvješće 1234, DZSRH, Zagreb, 2004.

poredbi rezultata popisa, uočavamo jasno da je u ovoj županiji došlo, između 1991. i 2001. godine, do pada ukupnoga broja ekonomski aktivnih osoba (za 7,5%), ali i pada opće stope aktivnosti (sa 41,7% na 40,4%). Ovaj pad se argumentirano može objasniti *uzajamnim djelovanjem brojnih društvenih i gospodarskih čimbenika, napose emigracijom stanovništva u predradnoj i radno-sposobnoj dobi života.*

U tom kontekstu posebno valja istaknuti prisilne i druge migracije stanovništva povezane uz srbijansku oružanu agresiju i okupaciju velikog dijela *Vukovarsko-srijemske županije*. Kao posljedica višegodišnje okupacije i relativno sporog procesa mirne reintegracije i oživljavanja bivših okupiranih naselja županije, dio prognanog stanovništva u radno-sposobnoj i radno-aktivnoj dobi života integrirao se, u socijalnom i gospodarskom smislu, u ona naselja i županije u kojima je tijekom rata i okupacije privremeno boravio. Osim toga, ovu je županiju napustio i određeni broj mlađih, radno-aktivnih stanovnika srpske etničke pripadnosti, naročito muškog dijela populacije. Zbog sve manjeg broja živorođenih i sve nižih stopa nataliteta od početka 1980-ih godina, sredinom 1990-ih došlo je i do smanjenog priljeva mladog stanovništva u radno-sposobnu dob, što je induciralo i manji priljev stanovništva u kontingent radne snage. To je uz pad broja aktivnog stanovništva utjecalo u značajnoj mjeri i na pad broja i udjela uzdržavanog stanovništva u užem smislu riječi, čiji najveći dio čini populacija predškolske, osnovno-školske i srednjo-školske dobi, iz koje bi se trebao "regrutirati" radno-aktivni kontingent stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije*.

Graf 11.
 Promjene u strukturi stanovništva Vukovarsko-srijemske županije prema ekonomskoj aktivnosti između 1971. i 2001. godine

Između 1991. i 2001. godine obujam uzdržavanog stanovništva je smanjen za 20,8%, a udjel u ukupnom stanov-

ništvu sa 43,4% na 36,0%. Navedenom valja dodati da jednim od važnih odrednica pada opće stope aktivnosti treba smatrati i porast broja i udjela osoba s osobnim prihodima, naročito porast broja umirovljenika. Tako je između 1991. i 2001. godine broj osoba s osobnim prihodima povećan za čak 50,8%, a udjel u ukupnom stanovništvu porastao sa 14,9% na 23,6%. Drugim riječima, više od petine stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* čine umirovljenici, kao i primatelji socijalne i drugih oblika pomoći. Više nego značajan porast ovih kontingenata ekonomski neaktivnog dijela stanovništva županije posljedica je dvaju odvojenih, ali usko povezanih razvojnih tokova. Jedna, brojem nezanemariva, struja umirovljenika i drugih kategorija osoba s osobnim prihodima, proistekla je iz teškog ekonomskog naslijeđa bivše jugoslavenske državne zajednice, koje je početkom 1990-ih godina rezultiralo propašću brojnih tvrtki, stečajevima i odlaskom u mirovinu prije navršene gornje granice radne dobi (65 za muškarce i 60 za žene). Druga, možda još brojnija, struja proizašla je iz posljedica rata, tj. iz ranjavanja i drugih oblika stradanja vojnika i civila. Brojni odlasci u invalidske i druge vojne mirovine stanovništva u radno-sposobnoj i radno-aktivnoj dobi života izravno je determinirao pad opće stope aktivnosti ukupnog stanovništva u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*. Navedeno zorno potvrđuju, između ostalog, vrlo visoki udjeli osoba s osobnim prihodima u ukupnom stanovništvu *grada* Vukovara (32,9%) i *općina* Lovas (30,7%) i Tompojevci (31,6%), kao i iznadprosječni udjeli tih kategorija stanovništva u *gradovima* Ilok (26,1%) i Vinkovci (23,7%) te u *općinama* Negoslavci (24,2%), Nuštar (25,3%), Stari Jankovci (23,7%) i Tovarnik (23,6%).

Promatrano na bazi gradskog i općinskog ustrojstva *Vukovarsko-srijemske županije*, iznadprosječnu opću stopu ekonomske aktivnosti stanovništva imali su 2001. godine svi *gradovi* (Ilok 41,0%, Vinkovci 42,0%, Vukovar 41,0% i Županja 42,7%) te *općine*: Bogdanovci (43,5%), Borovo (najviše, 46,9%), Drenovci (41,9%), Gunja (40,7%), Jarmina (45,7%), Markušica (45,9%), Negoslavci (46,7%), Tordinci (42,1%) i Trpinja (42,8%). Relativno visoka opća stopa aktivnosti stanovništva u *općinama* s većinom srpskoga stanovništva (prosječno 45,6%), unatoč ukupnoj depopulaciji i padu broja ekonomski aktivnog stanovništva, posljedica je još uvijek nešto značajnijeg broja i udjela poljoprivrednog stanovništva u njima, koje u prosjeku ima veće stope aktivnosti u odnosu na nepoljoprivredno stanovništvo. Isti argument mogao bi se iskoristiti i za objašnjenje iznadprosječno visokih općih stopa ekonomske aktivnosti stanovništva u depopulacijskim, ali isključivo "poljoprivrednim" *općinama* Bogdanovci i Tordinci.

Ispodprosječnu opću stopu ekonomske aktivnosti imale su općine: Andrijaševci (36,8%), Babina Greda (36,3%), Bošnjaci (39,0%), Cerna (35,5%), Gradište (39,4%), Ivankovo (37,9%), Lovas (39,2%), Nijemci (38,1%), Nuštar (36,7%), Otok (35,8%), Privlaka (37,2%), Stari Jankovci (38,6%), Stari Mikanovci (39,2%), Tovarnik (37,9%), Vođinci (39,7%) i Vrbanja (36,7%). Uz posljedice rata, naročito u bivšim okupiranim općinama Lovas, Nijemci, Nuštar, Stari Jankovci i Tovarnik, na relativno nisku opću stopu ekonomske aktivnosti stanovništva utjecali su i još uvijek prisutni procesi deagrarizacije i deruralizacije, dugoročno smanjivanje nataliteta te iseljavanje.

Struktura stanovništva prema sektorima djelatnosti

Komparativna analiza promjena u ekonomskoj strukturi stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* prema sektorima djelatnosti⁵⁵ u razdoblju od 1971. do 2001. godine, unatoč problemima metodološke (ne)usporedivosti popisnih podataka, jasno pokazuje u kojemu se smjeru odvijao i odvija njezin gospodarski razvoj. Štoviše, rezultati popisa 2001. godine indiciraju goleme promjene, kako u ekonomskoj strukturi stanovništva, tako i u strukturi samog gospodarstva.

Sektor	Godine	Vinkovački kraj	Vukovarski kraj	Županjski kraj	Ukupno
Primarni	1971.*	48,7	31,7	68,0	45,7
	1991.**	21,4	14,2	38,0	21,3
Sekundarni	1971.*	25,0	50,2	18,4	33,9
	1991.**	35,6	55,4	31,3	43,2
Tercijarni	1971.*	24,3	16,0	11,7	18,4
	1991.**	38,1	26,6	27,4	31,5

* Razlika do 100% se odnosi na "ostale djelatnosti", "van djelatnosti" i "nepoznato".

** Razlika do 100% se odnosi na "nepoznato".

Izvor: Popis stanovništva 1971., Stanovništvo, Delatnost, Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga X., SZS, Beograd, 1974.; Popis stanovništva 1991., Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje, prema području djelatnosti po naseljima, Dokumentacija 885, DZSRH, Zagreb, 1994.

U razdoblju od 1971. do 1991. godine ekonomsku strukturu stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* karakteriziralo je smanjenje udjela aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje u primarnim djelatnostima (sa 45,7% na 21,3%) te porast udjela aktivnog stanovništva u sekundarnim (sa 33,9% na 43,2%) i, još više, tercijarnim djelat-

Tablica 31.

Udjeli aktivnog stanovništva Vukovarsko-srijemske županije prema sektorima djelatnosti 1971. i 1991. godine

nostima (sa 18,4% na 31,5%). Godine 1971. redosljed sektora djelatnosti u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* je bio I-II-III što je nedvojbeni pokazatelj njezine tadašnje pretežite agrarno-industrijske gospodarske orijentacije. Međutim, do 1991. godine odnosi su se bitno promijenili. Te je godine redosljed sektora djelatnosti bio II-III-I što pokazuje izrazitu dominaciju sekundarnog i tercijarnog sektora te bitno smanjenje značenja agrarne proizvodnje. Unatoč još uvijek prisutnom razmjerno visokom udjelu aktivnog stanovništva koje je obavljalo zanimanje u primarnom sektoru, *Vukovarsko-srijemska županija* se prije srbijanske oružane agresije nalazila na ubrzanom prijelazu iz tipično agrarnog u industrijsko-agrarni prostor, s iznimno značajnim udjelom uslužnih djelatnosti. Valja istaknuti da je, unatoč bitnim promjenama u razdoblju od 1971. do 1991. godine, županjski kraj prije Domovinskog rata zadržao naslijeđenu pretežito agrarnu gospodarsku strukturu u kojoj je redosljed sektora djelatnosti još uvijek bio I-II-III, dok je u vinkovačkom i vukovarskom kraju on izmijenjen iz I-II-III (vinkovački kraj), odnosno II-I-III (vukovarski kraj) u II-III-I što indicira pretežitu industrijsku orijentaciju u gospodarskoj strukturi tih dijelova *Vukovarsko-srijemske županije*.

Tablica 32.
Struktura ukupnog zaposlenog stanovništva Vukovarsko-srijemske županije prema sektorima djelatnosti po gradovima i općinama 2001. godine

Grad/općina	Ukupno*	Primarni sektor		Sekundarni sektor		Tercijarni sektor		% zaposl. stan. na radu u inoz.
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	
Ilok	2530	620	24,5	616	24,3	974	38,5	11,3
Vinkovci	11600	480	4,1	2621	22,6	7596	65,5	7,1
Vukovar	7860	488	6,2	1831	23,3	4538	57,4	10,2
Županja	5120	358	7,0	1099	21,5	2271	44,4	26,4
<i>Gradovi - ukupno</i>	27110	1946	7,2	6167	22,7	15379	56,7	12,0
Andrijaševci	1201	172	14,3	348	29,0	560	46,6	8,4
Babina Greda	1249	449	35,9	168	13,5	268	21,5	27,3
Bogdanovci	830	383	46,1	121	14,6	225	27,1	10,2
Borovo	1538	421	27,4	459	29,8	516	33,6	7,5
Bošnjaci	1334	344	25,8	209	15,7	444	33,3	23,9
Cerna	1416	189	13,3	493	34,8	687	48,5	16,1
Drenovci	2466	873	35,4	225	9,1	469	19,0	35,4
Gradište	1031	233	22,6	195	18,9	345	33,5	23,0
Gunja	1360	196	14,4	230	16,9	407	29,9	35,3
Ivankovo	2558	420	16,4	716	28,0	1106	43,2	11,2
Jarmina	997	357	35,8	221	22,2	335	33,6	7,5
Lovas	477	137	28,7	78	16,4	176	36,9	8,2
Markušica	1092	682	62,5	77	7,1	193	17,7	12,3

Grad/općina	Ukupno*	Primarni sektor		Sekundarni sektor		Tercijarni sektor		% zaposl. stan. na radu u inoz.
		Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	
Negoslavci	619	448	72,4	44	7,1	116	18,7	1,8
Nijemci	1787	708	39,6	218	12,2	511	28,6	18,4
Nuštar	1649	125	7,6	374	22,7	860	52,2	14,3
Otok	2049	453	22,1	270	13,2	821	40,1	23,3
Privlaka	1120	173	15,4	196	17,5	365	32,6	33,2
Stari Jankovci	1491	434	29,1	294	19,7	548	36,8	12,6
Stari Mikanovci	1081	292	27,0	210	19,4	420	38,9	14,2
Tompojevci	564	280	49,6	63	11,2	159	28,2	9,2
Tordinci	793	317	40,0	136	17,2	273	34,4	7,9
Tovarnik	1010	323	32,0	139	13,8	407	40,3	12,6
Trpinja	1879	1041	55,4	226	12,0	432	23,0	6,1
Vodinci	648	134	20,7	109	16,8	281	43,4	18,8
Vrbanja	1527	461	30,2	153	10,0	416	27,2	31,8
<i>Općine</i> - ukupno	33766	10045	29,7	1218	3,6	15905	47,1	17,9
Županija - ukupno	60876	11991	19,7	7385	12,1	31284	51,4	15,3

* Razlika do ukupno se odnosi na nepoznatu djelatnost.

Izvor: Popis stanovništva 2001., Stanovništvo prema ekonomskim obilježjima, Statističko izvješće 1234, DZSRH, Zagreb, 2004.

Rezultati popisa stanovništva 2001. godine pokazali su značajne promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* prema sektorima djelatnosti. One su djelomično posljedica promijenjenih kriterija u popisivanju stanovništva, ali i vrlo značajnih promjena u gospodarskoj strukturi koje su posljedica burnih političkih, društvenih i ekonomskih promjena tijekom posljednjega međupopisnog razdoblja. Ratna razaranja gospodarske i komunalne infrastrukture u velikom dijelu županije, naročito u *gradu* Vukovaru te ekonomsko-socijalna kriza kao posljedica rata, ali i teškog naslijeđa iz prethodnih razdoblja, uzrokovali su značajan pad udjela zaposlenog aktivnog stanovništva u sekundarnim djelatnostima. Gotovo potpuna materijalna devastacija nekad vodećih gospodarskih subjekata u županiji, poput "Borova", "Vuteksa", "Iteksa", Vukovarske riječne luke... označila je svojevrсно (nasilno) prestrukturiranje u ekonomskoj orijentaciji stanovništva u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* što se ponajviše ogleda u relativno blagom porastu značenja primarnih i naročito tercijarnih djelatnosti.

Posebno je znakovit vrlo visok udjel aktivnog zaposlenog stanovništva na radu u inozemstvu. U odnosu na županijski prosjek (15,3%), ispodprosječni udjel radnika u inozemstvu su imali *gradovi*: Ilok (11,3%), Vinkovci (7,1%)

i Vukovar (10,2%) te *općine*: Andrijaševci (8,4%), Bogdanovci (10,2%), Borovo (7,5%), Ivankovo (11,2%), Jarmina (7,5%), Lovas (8,2%), Markušica (12,3%), Negoslavci (svega 1,8%), Nuštar (14,3%), Stari Jankovci (12,6%), Stari Mikanovci (14,2%), Tompojevci (9,2%), Tordinci (7,9%), Tovarnik (12,6%) i Trpinja (6,1%). Udjel aktivnog stanovništva na radu u inozemstvu veći od županijskog prosjeka imao je *grad* Županja (26,4%) te *općine*: Babina Greda (27,3%), Bošnjaci (23,9%), Cerna (16,1%), Drenovci (najviše, 35,4%), Gradište (23,0%), Gunja (35,3%), Nijemci (18,4%), Otok (23,3%), Privlaka (33,2%), Vođinci (18,8%) i Vrbanja (31,8%).

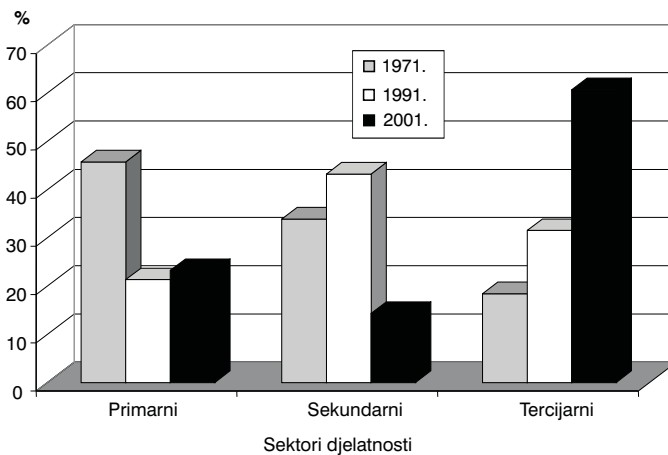
Tablica 33.
 Struktura zaposlenog stanovništva Vukovarsko-srijemske županije prema kriteriju prisutnog stanovništva i sektorima djelatnosti po *gradovima* i *općinama* 2001. godine

<i>Grad/općina</i>	Ukupno*	Primarni	Sekundarni	Tercijarni
Ilok	100	27,6	27,5	43,4
Vinkovci	100	4,5	24,3	70,5
Vukovar	100	6,9	25,9	64,3
Županja	100	9,5	29,2	60,2
<i>Gradovi - ukupno</i>	100	8,2	25,9	64,5
Andrijaševci	100	15,6	31,6	50,9
Babina Greda	100	49,4	18,5	29,5
Bogdanovci	100	51,4	16,2	30,2
Borovo	100	29,6	32,3	36,3
Bošnjaci	100	33,9	20,6	43,7
Cerna	100	15,9	41,5	57,8
Drenovci	100	54,8	14,1	29,4
Gradište	100	29,3	24,6	43,5
Gunja	100	22,3	26,1	46,3
Ivankovo	100	18,5	31,5	48,7
Jarmina	100	38,7	24,0	36,3
Lovas	100	31,3	17,8	40,2
Markušica	100	71,2	8,0	20,1
Negoslavci	100	73,7	7,2	19,1
Nijemci	100	48,6	15,0	35,0
Nuštar	100	8,8	26,5	60,9
Otok	100	28,8	17,2	52,3
Privlaka	100	23,1	26,2	48,8
Stari Jankovci	100	33,3	22,6	42,1
Stari Mikanovci	100	31,5	22,6	45,3
Tompojevci	100	54,7	12,3	31,1
Tordinci	100	43,4	18,6	37,4
Tovarnik	100	36,6	15,7	46,1
Trpinja	100	59,0	12,8	24,5
Vođinci	100	25,5	20,7	53,4
Vrbanja	100	44,3	14,7	40,0
<i>Općine - ukupno</i>	100	36,2	4,4	57,4
<i>Županija - ukupno</i>	100	23,2	14,3	60,7

* Razlika do ukupno se odnosi na nepoznatu djelatnost.

Izvor: Kao tablica 32.

Prikažemo li strukturu aktivnog stanovništva po sektorima djelatnosti prema kriteriju prisutnog ("de facto") stanovništva, tj. izdvojimo li iz analize radnike u inozemstvu, dobivamo jednu prilično šaroliku ekonomsku strukturu na razini *gradova* i *općina* u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*. Ukupno gledajući, udjel stanovništva u primarnim djelatnostima je iznosio 23,2% što je nešto malo više nego 1991., ali dvostruko manje nego 1971. godine; udjel stanovništva u sekundarnim djelatnostima je iznosio 14,3% što je znakovito manje nego 1991. godine, kada je iznosio čak 43,2% te udjel stanovništva u tercijarnim djelatnostima 60,7% što je gotovo dvostruko više nego 1991. godine. Najveće značenje primarnih djelatnosti zadržano je još uvijek u *općinama*: Babina Greda (49,4%), Bogdanovci (51,4%), Drenovci (54,8%), Jarmina (38,7%), Markušica (71,2%), Negoslavci (73,7%), Nijemci (48,6%), Tompojevci (54,7%), Tordinci (43,4%), Trpinja (59,0%) i Vrbanja (44,3%). U drugim *gradovima* i *općinama* županije udjeli aktivnog zaposlenog stanovništva su najviši u tercijarnom sektoru djelatnosti, i to u *gradovima*: Ilok (43,4%), Vinkovci (70,5%), Vukovar (64,3%) i Županja (60,2%) te u *općinama*: Andrijaševci (50,9%), Borovo (36,3%), Cerna (57,8%), Gradište (43,5%), Gunja (46,3%), Ivankovo (48,7%), Lovas (40,2%), Nuštar (60,9%), Otok (52,3%), Privlaka (48,8%), Stari Jakovci (42,1%), Stari Mikanovci (45,3%), Tovarnik (46,1%) i Vođinci (53,4%). Industrijske djelatnosti ne dominiraju danas ni u jednom *gradu* niti u jednoj *općini* u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*. Nešto značajniji udjel imaju tek u *općinama*: Andrijaševci (31,6%), Borovo (32,3%), Cerna (41,5%) i Ivankovo (31,5%).

Graf 12.
 Promjene u strukturi stanovništva Vukovarsko-srijemske županije prema sektorima djelatnosti između 1971. i 2001. godine

Nema nikakve sumnje da su *procesi tercijarizacije dominantni suvremeni društveno-gospodarski procesi u*

Vukovarsko-srijemskoj županiji. Pritom treba voditi računa da naprijed opisane promjene nisu determinirane samo uobičajenim modernizacijskim i postmodernizacijskim procesima u društvenom i gospodarskom razvoju nego i ratnim neprilikama i razaranjima kao posljedicom srbijanske oružane agresije 1990-ih godina.

Poljoprivredno stanovništvo - procesi deagrarizacije

Osim prethodno iznesenih promjena u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti stanovništva, odnosno, promjena u udjelima aktivnog zaposlenog stanovništva prema sektorima djelatnosti, za ocjenu stupnja i dosegnute razine društveno-gospodarske preobrazbe stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* jedan od bitnih indikatora je i promjena broja i udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu kraja. Smatra se da ključna promjena u ekonomskoj strukturi stanovništva i jest promjena koja nastaje u raspodjeli ukupnog i aktivnog stanovništva između poljoprivrednih i nepoljoprivrednih djelatnosti (Wertheimer-Baletić, 1978.). Upravo se u intenzitetu tih promjena zrcali ukupna dinamičnost društveno-gospodarskog razvoja i preobrazbe nekog prostora pa tako i *Vukovarsko-srijemske županije*. Promjena broja poljoprivrednog stanovništva ukazuje na promjene načina njegova života te je najtjesnije povezana s dinamikom urbanizacije (Vresk, 1986.).

Tablica 34.
 Kretanje poljoprivrednog stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji između 1971. i 1991. godine

	Godine	Ukupno poljopr. stan.		Aktivno	Uzdržavano
		Aps.	%	Aps.	Aps.
Vinkovački kraj	1971.	43840	38,0	16177	18663
	1991.	12472	13,6	6436	6036
Vukovarski kraj	1971.	22154	29,0	10616	11578
	1991.	8759	10,5	4869	3890
Županijski kraj	1971.	27142	55,0	12054	15088
	1991.	9089	21,3	4170	4919
Vukovarsko-srijemska županija	1971.	84136	38,8	38847	45329
	1991.	30320	14,1	15475	14845

Izvor: Popis stanovništva 1971., Stanovništvo, Poljoprivredno stanovništvo, Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga XI., SZS, Beograd, 1973.; Popis stanovništva 1991., Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu, Dokumentacija 886, DZSRH, Zagreb, 1994.

Smanjenje poljoprivrednog stanovništva ili deagrarizacija je kontinuirani proces trajnog napuštanja poljoprivredne djelatnosti, često praćen napuštanjem sela, odnosno preseljavanjem u gradska ili prigradska naselja. Radi se o općoj pojavi u razvoju društva prema tzv. tercijarnim društvima pa njegova nazočnost u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* nije iznenađujuća, naročito ako imamo na umu

činjenicu da je istraživani prostor dugo vremena bio tipičan agrarno-ruralni kraj koji je u razdoblju snažne industrijalizacije i deagrarizacije doživio svoju korjenitu društveno-gospodarsku preobrazbu što se uvelike – kao što smo to već vidjeli – odrazilo, kako na ukupno i prirodno kretanje stanovništva, tako i na razmještaj stanovništva ove županije.

Razvoj poljoprivrede u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* u posljednjih nekoliko desetljeća temeljio se na sve suvremenijim, ali još uvijek nedovoljno sofisticiranim tehničkim, tehnološkim i tržišnim osnovama. Razlog tome je, bez ikakve sumnje, činjenica da je slavonski seljak u istom razdoblju platio razmjerno visoku cijenu upornih provođenja brojnih neodgovarajućih agrarnih politika, koje su provodile vlasti u bivšim Jugoslavijama (i kraljevskoj i komunističkoj). U tom smislu zasigurno treba apostrofirati prvu i drugu agrarnu reformu (nakon Prvoga i nakon Drugoga svjetskog rata), čije negativne posljedice nositelji poljoprivredne djelatnosti u ovome kraju osjećaju još i danas. Neadekvatan odnos države prema poljoprivrednoj proizvodnji uvjetovao je stalno smanjivanje interesa ljudi za tu gospodarsku granu, što je uz rastuću industrijalizaciju, rezultiralo prvo odljevom radne snage iz poljoprivrede (deagrarizacija), a potom i napuštanjem sela kao mjesta življenja (deruralizacija). Tome je pridonijela i razmjerno *visoka rascepkanoost posjeda* kao posljedica dviju agrarnih reformi.

Prema Popisu poljoprivrede iz 2003. godine na području *Vukovarsko-srijemske županije* zemlju je imalo 26 316 kućanstava. Od toga je broja najviše kućanstava (6 321 ili 24,0%) ulazilo u skupinu do svega 0,10 ha površine. Do 1,0 ha površine zemljišta imalo je čak 61,3% kućanstava, ali se u njihovom posjedu nalazilo tek 4,3% ukupno raspoloživog zemljišta u županiji. Od 1,01 do 5,00 ha posjedovalo je 21,3% kućanstava sa 15,2% ukupnog zemljišta. Više od 10,00 ha površine zemljišnog posjeda imalo je svega 2 301 (8,7%) kućanstava *Vukovarsko-srijemske županije*. U njihovom se vlasništvu nalazilo čak 62,4% ukupno raspoloživog zemljišta. Očito je da u ovoj hrvatskoj županiji prevladavaju poljoprivredna gospodarstva sitne i srednje veličine poljoprivrednog posjeda, dok je velikih gospodarstava relativno malo, što onemogućava uspješnu i visoko-produktivnu proizvodnju te napredak poljoprivredne djelatnosti u cijelosti.

Industrijski razvoj je determinirao značajne promjene u razvoju tradicionalnog agrarno-ruralnog prostora ove županije. Jačanjem industrije, kao i cijelog sekundarnog, a potom i tercijarnog sektora djelatnosti, došlo je do prelijevanja značajnog dijela poljoprivrednog stanovništva (radne

snage) u nepoljoprivredne djelatnosti. To je u ekonomsko-razvojnom smislu izazvalo strukturalnu preorijentaciju gospodarskih djelatnosti, a u demografskom smislu pražnjenje ruralnih i pojačanu koncentraciju naseljenosti u urbanim naseljima županije. Valja naglasiti da su se procesi industrijalizacije i deagrarizacije odvijali postupno i dugoročno, a povremeno stihijski i nekontrolirano što je imalo brojne nepovoljne demografske, gospodarske i socijalne posljedice. Drugim riječima, procesi deagrarizacije i deruralizacije bili su više desetljeća vodeći procesi u društvenom i gospodarskom razvoju *Vukovarsko-srijemske županije*.

Izraziti pad udjela poljoprivrednog⁵⁶ u ukupnom stanovništvu zabilježile su u razdoblju 1971.-1991. godine sve tri sastavnice istraživanog prostora, kao i *Vukovarsko-srijemska županija* u cjelini. U vinkovačkom kraju je udjel poljoprivrednog stanovništva smanjen sa 38,0% na 13,6%, u vukovarskom kraju sa 29,0% na 10,5% te u županjskom kraju sa 55,0% na 21,3%. Između 1971. i 1991. godine udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu *Vukovarsko-srijemske županije* je smanjen sa 38,8% na 14,1%, čime je ova županija i prije Domovinskog rata, unatoč snažnim procesima deagrarizacije i industrijalizacije, zadržala jače agrarne značajke u odnosu na hrvatski prosjek što je na određeni način u suglasju s ocjenom da "razvoj industrije u toku industrijalizacije često zaobilazi tradicionalna agrarna područja" (Vresk, 1988.). Istodobno, apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva u vinkovačkom kraju je smanjen za 71,6%, u vukovarskom kraju za 60,5%, u županjskom kraju za 66,5% te u cijeloj županiji za 64,0%.

Navedeno smanjenje poljoprivrednog stanovništva jednim dijelom je posljedica promjena u metodologiji popisa poljoprivrednog stanovništva, no još više u društvenim i gospodarskim kretanjima posljednjih nekoliko desetljeća. Naime, brzi razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti pod utjecajem snažne industrijalizacije uvjetovao je intenzivan i kontinuiran prijelaz stanovništva iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti. Viškovi poljoprivrednog stanovništva, nastali neodgovarajućim odnosom društva prema ovoj važnoj gospodarskoj grani u ravničarskom prostoru Hrvatske, čemu treba svakako pribrojiti i dvije velike agrarne reforme koje nisu riješile socijalne probleme lokalnog stanovništva, nego su ih naprotiv još više produbile, vrlo su se brzo, u potrazi za radnim mjestima, transferirali u nepoljoprivredne, pretežno industrijske gospodarske djelatnosti kraja. Uz to treba spomenuti i iseljavanje stanovništva u posljednja tri desetljeća koje je za sobom povuklo i određeni broj poljoprivrednog pučanstva županije. Po-

tonjem treba dodati i nepovoljnu agrarnu strukturu, odnosno rascjepkanost posjeda, zaostajanje poljoprivrednog dohotka, nepovoljan socijalni položaj poljoprivrednika te psihološko nezadovoljstvo životom i radom na selu (Puljiz, 1983.). Još 1971. godine 38,8% pučanstva *Vukovarsko-srijemske županije* je bilo poljoprivredno stanovništvo. Popis iz 1991. godine je ustanovio njihov pad na svega 14,1%. Valja, međutim, naglasiti, da je, unatoč brzom napuštanju poljoprivrede kao djelatnosti, *Vukovarsko-srijemska županija* zadržala znatno viši udjel poljoprivrednog pučanstva od hrvatskog (9,1%) pa i istočnohrvatskog prosjeka (13,2%). Ovako promijenjeni (smanjeni) udjeli poljoprivrednog stanovništva u ovoj hrvatskoj županiji nesumnjivo upućuju na složenije gospodarske strukture, u kojima i prije Domovinskog rata *poljoprivredna djelatnost više nije bila dominantna i najvažnija gospodarska djelatnost.*

Tablica 35.

Promjena broja i udjela poljoprivrednog stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji između 1971. i 1991. godine na razini naselja

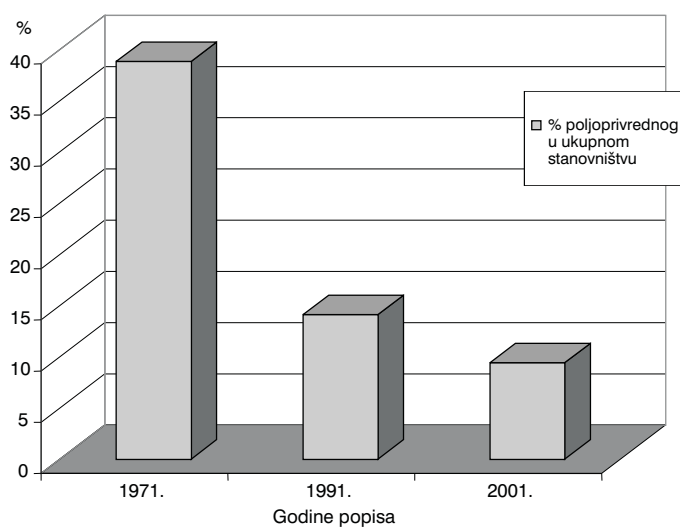
Naselje	1971.				1991.			
	Ukupno	Aktivno	Uzdržavano	% poljopr. u uk. stan.	Ukupno	Aktivno	Uzdržavano	% poljopr. u uk. stan.
Andrijaševci	759	398	361	37	241	111	130	12
Antin	586	241	345	61	304	226	78	33
Apševci	454	297	157	87	251	157	94	60
Cerić	418	165	253	29	131	65	66	9
Donje Novo Selo	706	459	247	83	310	148	162	51
Đeletovci	485	293	192	55	218	127	91	29
Gaboš	442	232	210	54	150	94	56	21
Ilača	911	480	431	68	447	211	236	38
Ivankovo	2008	882	1126	38	473	197	276	8
Jarmina	1330	608	722	60	506	226	280	21
Karadžičevo	360	176	184	92	208	99	109	51
Komletinci	1704	815	889	72	529	231	298	29
Korog	571	378	193	68	282	207	75	40
Lipovac	1125	562	563	72	340	133	207	30
Marinci	623	301	322	69	393	226	167	42
Markušica	1068	449	619	64	257	126	131	19
Mirkovci	732	427	305	29	247	182	65	8
Mlaka Antinska	119	53	66	80	82	61	21	67
Nijemci	1979	973	1006	71	784	355	429	39
Novi Jankovci	475	214	261	40	160	67	93	13
Novi Mikanovci	265	113	152	30	79	54	25	12
Nuštar	990	366	624	30	285	152	133	8
Orolik	725	441	284	71	348	209	139	42
Ostrovo	390	151	239	38	137	75	62	16
Otok	2232	875	1357	40	751	316	435	15
Podgrađe	633	370	263	81	289	144	145	57
Podrinje	216	99	117	75	63	34	29	21

Naselje	1971.				1991.			
	Ukupno	Aktivno	Uzdrža- vano	% poljopr. u uk. stan.	Ukupno	Aktivno	Uzdrža- vano	% poljopr. u uk. stan.
Privlaka	1664	713	951	52	591	232	359	20
Prkovci	414	212	202	71	182	100	82	34
Retkovci	1140	441	699	75	422	264	158	35
Rokovci	593	292	301	35	174	92	82	9
Slakovci	1158	545	613	68	375	259	116	28
Srijemske Laze	627	234	393	58	251	127	124	28
Stari Jankovci	643	273	370	34	199	90	109	10
Stari Mikanovci	1215	456	759	44	286	124	162	12
Šidski Banovci	633	366	267	65	280	229	51	44
Tordinci	801	342	459	66	233	148	85	25
Vinkovački Banovci	257	123	134	84	192	136	56	76
Vinkovci	2501	1045	1456	9	744	286	458	2
Vođinci	887	316	571	42	278	116	162	15
Vinkovački kraj	31840	16177	18663	38	12472	6436	6036	14
Bapska	1510	902	608	78	701	301	400	47
Berak	650	340	310	68	231	134	97	26
Bobota	1403	661	742	72	799	331	468	43
Bogdanovci	434	229	205	48	184	126	58	17
Bokšić	211	110	101	94	133	83	50	58
Borovo	867	473	394	8	196	120	76	3
Bršadin	472	212	260	27	200	130	70	11
Čakovci	637	368	269	70	274	154	120	38
Čelije	149	52	97	95	64	30	34	39
Grabovo	217	78	139	90	81	33	48	43
Ilok	2608	1165	1443	39	764	438	326	12
Lipovača	158	98	60	32	29	16	13	5
Lovas	1233	456	777	68	298	199	99	19
Ludvinci	153	76	77	90	90	41	49	57
Mikluševci	545	339	206	71	237	170	67	36
Mohovo	369	125	244	79	136	65	71	40
Negoslavci	891	329	562	50	333	190	143	20
Opatovac	424	200	224	66	142	93	49	27
Pačetin	560	240	320	58	284	199	85	40
Petrovci	1048	695	353	75	427	243	184	34
Sotin	646	319	327	50	242	142	100	20
Svinjarevci	656	273	423	73	273	176	97	39
Šarengrad	785	340	445	58	240	128	112	25
Tompojevci	435	196	239	66	181	123	58	39
Tovarnik	1726	764	962	57	664	316	348	24
Trpinja	1039	554	485	47	535	278	257	26
Vera	438	216	222	74	233	113	120	43
Vukovar	1892	806	1084	6	788	497	291	2
Vukovarski kraj	22154	10616	11578	29	8759	4869	3890	11

Naselje	1971.				1991.			
	Ukupno	Aktivno	Uzdrža- vano	% poljopr. u uk. stan.	Ukupno	Aktivno	Uzdrža- vano	% poljopr. u uk. stan.
Babina Greda	3667	1759	1908	79	1422	632	790	40
Bošnjaci	3284	1412	1872	69	1276	603	673	32
Cerna	1204	545	659	31	378	161	217	10
Drenovci	2467	935	1532	74	718	361	357	32
Đurići	565	266	299	90	209	133	76	55
Gradište	2289	1243	1046	65	829	361	468	29
Gunja	1750	587	1163	36	332	141	191	7
Podgajci Posavski	1070	600	470	64	387	151	236	28
Račinovci	1074	495	579	80	474	259	215	51
Rajevo Selo	1208	515	693	76	522	271	251	43
Soljani	1782	865	917	86	618	221	397	43
Strošinci	668	407	261	73	183	79	104	29
Šiškovci	339	139	200	53	60	30	30	11
Šitar	1733	690	1043	66	625	285	340	29
Vrbanja	2325	936	1389	62	653	275	378	25
Županja	1717	660	1057	19	403	182	221	4
Županjski kraj	27142	12054	15088	55	9089	4170	4919	21
Vukovarsko-srijemska županija	84136	38847	45329	39	30320	15475	14845	13

Izvor: Kao tablica 34.

Za ocjenu dosegnutog stupnja deagrarizacije prije Domovinskog rata valja posebno izdvojiti smanjenje udjela aktivnog poljoprivrednog u ukupnom aktivnom stanovništvu Vukovarsko-srijemske županije. Godine 1971. više od polovice (50,5%) ukupnog aktivnog stanovništva županije činilo je aktivno poljoprivredno stanovništvo. Prema popi-

Graf 13.
Promjena udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Vukovarsko-srijemske županije prema popisima 1971., 1991. i 2001. godine

su stanovništva iz 1991. godine aktivno poljoprivredno stanovništvo činilo je tek 17,3% ukupnog aktivnog pučanstva županije.

U svim naseljima *Vukovarsko-srijemske županije* do Domovinskog rata bilo je prisutno smanjenje udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu. Kod gotovo dvije trećine naselja županije ono je u razdoblju 1971.-1991. godine bilo veće od 50,0%, a u 12 naselja čak veće od 70,0%. Proces deagrarizacije najdalje je odmakao u gradskim i prigradskim naseljima gdje je prisutna veća koncentracija nepoljoprivrednih djelatnosti, kao i u onim naseljima koja su 1971. godine imala veći udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu. Godine 1971. čak 60 naselja (71,4%) *Vukovarsko-srijemske županije* imalo je udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu jednak ili veći od 50%. Popisom iz 1991. godine utvrđeno je da je u županiji udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu jednak ili veći od 50% imalo svega 10 naselja (11,9%), što u odnosu na isti udjel poljoprivrednog stanovništva 1971. godine predstavlja smanjenje broja naselja od čak 83,3%.

Tablica 36.

Poljoprivredno stanovništvo
 Vukovarsko-srijemske županije
 prema aktivnosti po *gradovima*
 i *općinama* 2001. godine

<i>Grad/općina</i>	Ukupno stan.	Poljopr. stan.	% u uk. stan.	Akt. poljopr. stan.	% u poljopr. stan.	Uzdrž. poljopr. stan.	% u poljopr. stan.
Ilok	8351	1134	13,6	616	54,3	518	45,7
Vinkovci	35912	379	1,1	233	61,5	146	38,5
Vukovar	31670	528	1,7	351	66,5	177	33,5
Županja	16383	618	3,8	355	57,4	263	42,6
<i>Gradovi</i> – ukupno	92316	2659	2,9	1555	58,5	1104	41,5
Andrijaševci	4249	209	4,9	108	51,7	101	48,3
Babina Greda	4262	1090	25,6	444	40,7	646	59,3
Bogdanovci	2366	591	25,0	403	68,2	188	31,8
Borovo	5360	667	12,4	432	64,8	235	35,2
Bošnjaci	4653	749	16,1	344	45,9	405	54,1
Cerna	4990	379	7,6	169	44,6	210	55,4
Drenovci	7424	1519	20,5	872	57,4	647	42,6
Gradište	3382	449	13,3	223	49,7	226	50,3
Gunja	5033	377	7,5	195	51,7	182	48,3
Ivankovo	8676	682	7,9	394	57,0	288	42,2
Jarmina	2627	374	14,2	307	82,1	67	17,9
Lovas	1579	164	10,4	90	54,9	74	45,1
Markušica	3053	1028	33,7	665	64,7	363	35,3
Negoslavci	1466	489	33,4	347	71,0	142	29,0
Nijemci	5998	1155	19,3	656	56,8	499	43,2
Nuštar	5862	254	4,3	115	45,3	139	54,7

<i>Grad/općina</i>	Ukupno stan.	Poljopr. stan.	% u uk. stan.	Akt. poljopr. stan.	% u poljopr. stan.	Uzdrž. poljopr. stan.	% u poljopr. stan.
Otok	7755	820	10,6	383	46,7	437	53,3
Privlaka	3776	310	8,2	121	39,0	189	61,0
Stari Jankovci	5216	633	12,1	382	60,3	251	39,7
Stari Mikanovci	3387	401	11,8	253	63,1	148	36,9
Tompojevci	1999	451	22,6	267	59,2	184	40,8
Tordinci	2251	459	20,4	308	67,1	151	32,9
Tovarnik	3335	407	12,2	234	57,5	173	42,5
Trpinja	6466	1765	27,3	897	50,8	868	49,2
Vođinci	2113	173	8,2	131	75,7	42	24,3
Vrbanja	5174	948	18,3	423	44,6	525	55,4
<i>Općine</i> - ukupno	112452	16543	14,7	9163	55,4	7380	44,6
Županija - ukupno	204768	19202	9,4	10718	55,8	8484	44,2

Izvor: Popis stanovništva 2001., Stanovništvo prema ekonomskim obilježjima, Statističko izvješće 1234, DZSRH, Zagreb, 2004.

Premda ne postoji mogućnost precizne usporedivosti podataka o poljoprivrednom stanovništvu iz popisa 1991. i 2001. godine može se utemeljeno tvrditi da je u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* nastavljen proces deagrarizacije, tj. napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti. Udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu je smanjen sa 14,1% na 9,4%, a apsolutni broj poljoprivrednog stanovništva sa 30 320 na 19 202 ili za 36,7%. Istodobno, broj aktivnog poljoprivrednog stanovništva je smanjen sa 15 475 na 10 718 ili za 30,7%, a udjel u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu povećan sa 51,0% na 55,8%. Pad broja poljoprivrednika u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* tijekom posljednjega međupopisnoga razdoblja (1991.-2001.) rezultanta je uzajamnog djelovanja nekoliko važnih demografskih i gospodarskih procesa, ponajprije procesa deagrarizacije, iseljavanja/izbjeglištva i smanjivanja nataliteta. Istodobno, porast udjela aktivnog u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu prije svega je posljedica pada nataliteta čime je smanjen obujam kontingenta uzdržavanog poljoprivrednog stanovništva u županiji. U odnosu na hrvatski prosjek (2001. godine u Hrvatskoj je popisano ukupno 246 089 poljoprivrednika koji su činili 5,5% ukupnog stanovništva zemlje), *Vukovarsko-srijemska županija* je zadržala **iznadprosječni udjel poljoprivrednog stanovništva**.

U odnosu na županijski prosjek (9,4%), veći udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu, prema popisu 2001. godine, imao je *grad* Ilok (13,6%)⁵⁷ i *općine*: Babina Greda (25,6%), Bogdanovci (25,0%), Borovo (12,4%), Bošnjaci (16,1%), Drenovci (20,5%), Gradište (13,3%), Jarmina

(14,2%), Lovas (10,4%), Markušica (najviše, 33,7%), Negoslavci (33,4%), Nijemci (19,3%), Otok (10,6%), Stari Jankovci (12,1%), Stari Mikanovci (11,8%), Tompojevci (22,6%), Tordinci (20,4%), Tovarnik (12,2%), Trpinja (27,3%) i Vrbanja (18,3%). Ispodprosječni udjel poljoprivrednog stanovništva imali su *gradovi*: Vinkovci (1,1%), Vukovar (1,7%) i Županja (3,8%) te *općine*: Andrijaševci (4,9%), Cerna (7,6%), Gunja (7,5%), Ivankovo (7,9%), Nuštar (4,3%), Privlaka (8,2%) i Vođinci (8,2%).

Kao vrijedan pokazatelj deagrarizacije zanimljivo je usporediti promjenu udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu na nivou naselja između 1991. i 2001. godine.⁵⁸ Od 84 naselja u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*, samo je 12 naselja (14,3% svih naselja) zabilježilo porast udjela poljoprivrednog stanovništva – Petrovci (sa 34% na 39%), Borovo (sa 3% na 12%), Šiškovci (sa 11% na 12%), Gaboš (sa 21% na 31%), Karadžičevo (sa 51% na 55%), Markušica (sa 19% na 38%), Ostrovo (sa 16% na 20%), Podrinje (sa 21% na 40%), Srijemske Laze (sa 28% na 30%), Negoslavci (sa 20% na 33%), Bršadin (sa 11% na 12%) i Ludvinci (sa 57% na 61%).⁵⁹ Najmanji udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu imala su – što je i razumljivo – gradska naselja Vinkovci i Vukovar (po 1%).

Razvoj etničke strukture stanovništva: procesi i trendovi

Etnička struktura stanovništva jedno je od najvažnijih obilježja naseljenosti na nekom prostoru jer se kroz nju – znakovito više nego kod nekih drugih strukturno-demografskih obilježja određene populacije – zrcale i utjecaji prošlih povijesnih, društvenih i političkih zbivanja, koji umnogome određuju trend i dinamiku etnodemografskih procesa i promjena. Drugim riječima, smjer i dinamika etničkih promjena na određenom prostoru pretežito ovisi o trendu općih povijesnih, političkih, društvenih i demografskih zbivanja i procesa na tom prostoru. Jedan od najupečatljivijih primjera međusobne uzročno-posljedične ovisnosti etnodemografskog i povijesno-političkog, odnosno društveno-gospodarskog razvoja je upravo *Vukovarsko-srijemska županija*.

Razvoj etničke strukture stanovništva na nekom prostoru višestruko je složen i dinamičan demografski proces. Njegova složenost proizlazi iz manje ili veće srodnosti pojedinih naroda koji “prekrivaju” taj prostor i iz jakosti i učestalosti političko-teritorijalnih promjena na njemu, koje imaju odlučujući utjecaj na oblikovanje etničke slike naseljenosti na tome prostoru u određenom razdoblju. Etničke se promjene nalaze pod jakim utjecajem političkih, vojnih i teritorijalnih mijena. Promjene u etničkoj slici na-

seljenosti su, kadšto, posljedica, ali i važan uzrok političkih procesa, kulturnih prožimanja pa i vojnih sukoba. Stoga se u etnodemografskom razvoju određenog prostora zrcale sva njegova društvena, demografska, politička, kulturna, vojna, vjerska, etnička, gospodarska i druga prožimanja i suprotstavljanja.

Tijekom proteklih desetljeća pa i stoljeća, *Vukovarsko-srijemska županija* je imala dinamičan povijesno-politički, društveno-gospodarski i demografski razvoj koji se odrazio i na oblikovanje odgovarajuće etničke slike naseljenosti. Ovaj prostor s obzirom na etnodemografske procese, ne odudara od ostalih dijelova Hrvatske jer je cjelokupni hrvatski državni prostor tijekom proteklih stoljeća, zbog specifičnog društveno-povijesnog razvoja, bio izložen snažnim i brojnim migracijskim gibanjima kao najvažnijim čimbenicima oblikovanja i mijenjanja etničke slike naseljenosti (Zlatković-Winter, 1993.). Dinamičnost ukupnog razvoja stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije*, ponajprije, je posljedica odgovarajućih preduvjeta naseljavanja, napose prirodno-geografskih uvjeta (povoljan prometno-geografski položaj, plodna zemlja, brojni riječni tokovi, šume), ali i specifičnog povijesno-političkog i društveno-gospodarskog razvoja i procesa, koji su više poticali nego sputavali naseljavanje. U tom smislu naročito valja upozoriti na brojna i česta useljavanja stanovništva i to različite etničke pripadnosti ili podrijetla. Naseljavanja su pritom bila i pojedinačna i organizirana. Neka su suvremena naseljavanja, naročito tijekom prve polovice 20. stoljeća, bila isključivo etnički usmjerena (npr. "solunski dobrovoljci").

U ovome ćemo poglavlju prikazati temeljne značajke razvoja etničke strukture stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* tijekom 20. stoljeća, naročito promjene u dinamici hrvatskog, srpskog, mađarskog i njemačkog stanovništva. U tom je smislu osobito važno ustanoviti razinu uzročno-posljedične povezanosti i prožetosti etničkih procesa i povijesno-političko-teritorijalnih promjena tijekom posljednjih stotinu godina.

Značajke etnodemografskog razvoja i promjene broja i udjela Hrvata, Srba, Mađara i Nijemaca *Vukovarsko-srijemske županije* u 20. stoljeću prikazat ćemo usporedbom podataka objavljenih rezultata popisa stanovništva 1910., 1948., 1991. i 2001. godine. Izdvajanje te četiri popisne godine od ukupno jedanaest popisa stanovništva tijekom 20. stoljeća, opravdano je u kontekstu burnih povijesno-političkih zbivanja koja su umnogome odredila, usmjerila i poticala etnodemografski razvoj županije. Godina 1910. je posljednja popisna godina prije Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.) i velikih gibanja stanovništva koja su uslijedila neposredno

prije kraja ratnih sukoba i u poraću, a koja su značajno utjecala na dinamiku i promjene etničke strukture pučanstva u prvoj polovici 20. stoljeća. Godina 1948. je, pak, prva popisna godina nakon Drugoga svjetskog rata (1939.-1945.) i novih, etnički usmjerenih gibanja kojima su udareni temelji suvremene etnodemografske slike naseljenosti *Vukovarsko-srijemske županije*. Popisom stanovništva 1991. godine ustanovljena je etnička struktura pučanstva županije prije srbijanske oružane agresije te nam ona, stoga, predstavlja solidnu analitičko-statističku osnovu za potvrđivanje teze o neopravdanom teritorijalnom svojatanju dijelova ove županije od strane srbijanskoga agresora. Konačno, unatoč promijenjenim popisnim kriterijima, rezultati popisa 2001. godine nam omogućavaju dovoljno kvalitetnu analizu utjecaja srbijanske oružane agresije na sadašnje karakteristike etničke strukture stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije*.

Trend i smjer etnodemografskih promjena u *Vukovarsko-srijemsko županiji* najjasnije se očituju u međuodnosu Hrvata i Srba, dviju najbrojnijih etničkih skupina u županiji te Nijemaca i Mađara, etničkih skupina koje su u 20. stoljeću doživjele značajne promjene, odnosno najveći brojčani regres. Stoga smo u analizi naglasak stavili na usporedbu kretanja broja i udjela pripadnika hrvatskog, srpskog, njemačkog i mađarskog stanovništva. Dakako, time ni izdaleka ne iscrpljujemo sve mogućnosti raščlambe etničke slike stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije*, ali dokumentirano ukazujemo na najvažnije aspekte, odrednice i posljedice (poremetnje) uzročno-posljedične vezanosti etnodemografskog razvoja i širih društvenih (povijesnih, političkih, vojnih, teritorijalnih, gospodarskih, etničkih, kulturnih, vjerskih) procesa na ovome prostoru.

Tijekom dosadašnjega razvoja stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* - kako smo već istaknuli - presudnu su ulogu imali migracijski procesi. Pri tome su doseljavanja nešto jače utjecala na demografski i svekoliki razvoj kraja. U 20. stoljeću su osobito bile važne agrarne kolonizacije nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata, koje su na ovo područje dovele siromašno agrarno stanovništvo iz pasivnijih i prenaseljenijih ruralnih hrvatskih i bosansko-hercegovačkih prostora, što je ostavilo dubok trag na populacijskom razvoju ovoga prostora. Međutim, valja naglasiti da je i u razdobljima snažne imigracije bilo i brojnog iseljavanja pučanstva, prije svega zbog promjena u političko-vojnim odnosima na ovome i širem prostoru. To se, ponajprije, odnosi na emigraciju mađarskog stanovništva nakon Prvoga te njemačkog stanovništva nakon Drugoga svjetskog rata. U posljednja dva do tri desetljeća prevlada-

valo je iseljavanje stanovništva potaknuto jakim gospodarskim razlozima, što se naročito opaža na usporenom kretanju ukupnog stanovništva od 1971. do 1991. godine te na ukupnoj depopulaciji stanovništva između 1991. i 2001. godine. *Migracijski su procesi imali posebno značajan odraz na promjene etničke strukture stanovništva Vukovarsko-srijemske županije uzrokujući tijekom prošlosti često korjenite izmjene njezinoga stanovništva.*

Tijekom osmanlijskoga i postosmanlijskoga razdoblja (od 16. do 18. stoljeća) prostor *Vukovarsko-srijemske županije*, kao uostalom i cjelokupan istočno-hrvatski prostor, doživio je brze i korjenite etničke izmjene stanovništva, kao i značajan ukupan populacijski regres i demografsko praznjenje (Živić, 1998.b.). Osnovni razlog za to bile su česte vojne operacije na tom prostoru, kao i duže zadržavanje brojnih vojnih postrojbi habsburškog ili osmanlijskog carstva, što je dovodilo do nezapamćenih pljački, golemih materijalnih razaranja te velikih ljudskih stradanja. Nakon što je učvrstila svoju vlast na istočno-hrvatskom prostoru (od sredine 1530-ih godina) osmanlijska upravna organizacija naseljavala je u autohtono hrvatska i katolička, ali opustjela naselja, pravoslavno vlaško stanovništvo iz središnjih dijelova Balkanskog poluotoka. Tako je na područje današnje *Vukovarsko-srijemske županije* značajan broj pravoslavnih Vlaha naseljen u Jarminu, Ostrovo, Gaboš, Borovo, Pačetin, Bršadin, Lovas, Cerić, Veru, Bobotu i Trpinju (Marković, 2002.).

Ova županija je ponovno opustjela u vrijeme protuosmanlijskih ratova za oslobođenje Slavonije (1687.-1692.).⁶⁰ Muslimansko i vlaško (martološko) stanovništvo povlačilo se s osmanlijskom vojskom preko rijeke Save, dublje u unutrašnjost Carstva, a u njihova je napuštena naselja spontano ili organizirano dolazilo hrvatsko katoličko stanovništvo iz Bosne i Hercegovine, kao i srpsko pravoslavno stanovništvo iz južne Srbije te pravoslavni Vlasi iz istočne Bosne, Crne Gore, istočne Hercegovine i Mačve (Marković, 2002.). Upravo u potonjim imigracijskim strujama pravoslavnog i srpskog stanovništva možemo dijelom pronaći i uzroke signifikantno većeg udjela Srba u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* u odnosu na hrvatski prosjek. Naime, procjenjuje se da je u okviru velikog migracijskog vala Srba u istočnu Slavoniju 1690-ih godina, doselilo oko 30 000 osoba, naselivši se uglavnom u spaljena i opustjela sela te nešto manje u gradove (Šundalić, 1997.).

Promjene etničke strukture 1910.-1948.

Etnodemografski razvoj *Vukovarsko-srijemske županije* u 20. stoljeću najviše su odredila i usmjerila tri golema egzodusa

stanovništva, dvije velike kolonizacije te brojna pojedinačna migriranja (iseljavanja/useljavanja) s etničkim predznakom. Potonja su gibanja pučanstva, kao malo gdje u Hrvatskoj, u ovome prostoru bila izazvana, poticana i usmjeravana povijesno-političkim zbivanjima i teritorijalnim promjenama. Valja istaknuti da su se etničke promjene u 20. stoljeću zbivale u razmjerno kratkim vremenskim razdobljima, najčešće ne duljim od nekoliko godina, što je utjecalo na izrazitu dinamičnost i kauzalnu povezanost tih promjena.

Do konca 19. stoljeća nastavili su se useljenički valovi njemačkog, mađarskog, rusinskog, slovačkog i srpskog stanovništva što se jasno odrazilo na dinamičan porast ukupnog stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* (u razdoblju 1857.–1910. godine iznosio je 49,5%). U promatranom su prostoru, početkom 20. stoljeća, ***Hrvati zadržali apsolutnu većinu u ukupnom pučanstvu***, iznova uspostavljenu po svršetku osmanlijskoga razdoblja (1692.). Pred Prvi svjetski rat, u popisu iz 1910. godine, od ukupnog broja stanovnika (129 754), Hrvata je bilo 51,5% (66 771), Srba 17,8% (23 059), Nijemaca 16,7% (21 716), Mađara 7,9% (10 264), Rusina i Ukrajinaca 1,5% (1 891)⁶¹, Slovaka 1,4% (1 799) te ostalih i nepoznato 3,2% (4 254).⁶² Dakle, ***nesrpskog je stanovništva 1910. godine u ovoj županiji bilo čak 82,2%***!

U vinkovačkom i županjskom kraju Hrvati su 1910. godine imali većinu (51,3%, odnosno 77%), dok je u vukovarskom kraju Hrvata bilo tek nešto manje od Srba (31,4% spram 31,7%). Više od polovice Nijemaca (51,9%) je 1910. godine živjelo u vinkovačkom kraju gdje su činili čak petinu (20,9%) ukupne populacije i gdje su bili gotovo dvostruko brojniji od Srba. Vinkovci su tada imali razmjernu većinu njemačkog stanovništva (41,6%). Više Nijemaca nego Srba je živjelo i u županjskom kraju (6,3% spram 6,2%). Jedino su u vukovarskom kraju Srbi bili brojniji od Nijemaca iako se i ovdje udjel njemačkog stanovništva približio petini ukupne populacije kraja (19,7%).

Osim Nijemaca, u vinkovačkom je kraju živjelo i više od polovice Mađara *Vukovarsko-srijemske županije* (53,7%), ali su oni u samom vinkovačkom kraju činili tek desetinu ukupnog stanovništva (10,2%). Značajnija koncentracija Mađara zabilježena je i u vukovarskom kraju (36,8% svih Mađara županije, odnosno 8,9% stanovništva vukovarskog kraja). Naseljavanje Mađara osobito je bilo snažno između 1880. i 1910. godine. Radilo se uglavnom o siromašnom poljoprivrednom stanovništvu koje je demografski ojačalo ruralna naselja u županiji (Vranješ-Šoljan, 2003.).

Od ostalih etničkih skupina valja još istaknuti da je u vukovarskom kraju živjelo čak 82,2% Rusina i Ukrajinaca

i 57,5% Slovaka *Vukovarsko-srijemske županije* pa su potonje skupine imale i razmjerno visok udjel u ukupnoj populaciji vukovarskog kraja (3,7%, odnosno 2,5%).

Analizirajući prostornu distribuciju pojedinih etničkih skupina, uočavamo da su **1910. godine većinu u najvećem broju naselja ovoga kraja imali Hrvati**. Tako su od ukupno 83 naselja županije Hrvati imali većinu u 45 naselja (54,2%), Srbi u 16 naselja (19,3%), Mađari u 11 naselja (13,3%), Nijemci u 8 naselja (9,6%) te Rusini i Ukrajinici u 2 naselja (2,4%). U jednome naselju promatranog prostora zabilježen je 1910. godine jednak broj Hrvata i Mađara (Mlaka Antinska u vinkovačkom kraju). Valja istaknuti da su u županjskom kraju sva naselja (16) imala hrvatsku većinu, koju su i zadržali do danas; u vinkovačkom je kraju 22 naselja⁶³ imalo hrvatsku (56,4%), 8 naselja⁶⁴ srpsku (20,5%), 4 naselja⁶⁵ njemačku (10,3%), a 5 naselja⁶⁶ mađarsku većinu stanovništva (12,8%); dok je u vukovarskom kraju 7 naselja⁶⁷ imalo hrvatsku (25%), 8 naselja⁶⁸ srpsku (28,6%), 4 naselja⁶⁹ njemačku (14,3%), 6 naselja⁷⁰ mađarsku (21,4%), te 2 naselja⁷¹ rusinsko/ukrajinsku većinu stanovništva (7,1%). Međutim, demografska je "masa" bila daleko najveća u "hrvatskim" naseljima *Vukovarsko-srijemske županije*. U njima je 1910. godine živjelo gotovo dvije trećine (65,9%) stanovništva kraja. S druge pak strane, u naseljima s većinom Srba živjelo je tek 14,2% pučanstva županije. Još je znakovitiji podatak da je iste godine u naseljima s hrvatskom većinom živjelo čak devet od deset (89,5%) Hrvata, a u naseljima s većinom Srba niti 2/3 (65,1%) Srba *Vukovarsko-srijemske županije*. Bitno manji stupanj koncentracije u "svojim" naseljima pokazivali su 1910. godine Nijemci i Mađari te tek nešto više Rusini i Ukrajinici. Tako je u "njemačkim" naseljima 1910. godine živjelo 42,5% Nijemaca, u "mađarskim" naseljima 37,2% Mađara te u "rusinsko-ukrajinskim" naseljima 73,0% Rusina i Ukrajinaca *Vukovarsko-srijemske županije*.

Znatnije su promjene u etničkom razvoju stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* nastupile do 1948. godine. Najveći su utjecaj na oblikovanje etnodemografske slike imali novi, burni i intenzivni migracijski procesi, kao rezultat korjenitih političko-teritorijalnih promjena izazvanih Prvim i Drugim svjetskim ratom. **Temeljne odrednice uspostave novih etničkih odnosa na ovome prostoru u razdoblju 1910.–1948. godine su bila dva velika egzodusa i dvije brojne kolonizacije stanovništva neposredno po svršetku ratnih sukoba i u poraćima**. Jakost tih iseljeničko-useljeničkih kretanja najbolje potvrđuju podatci o ukupnoj dinamici stanovništva ovoga kraja između 1910. i 1948. godine. U tom 40-godišnjem razdoblju porast broja

stanovnika županije iznosio je samo 17,5% (gotovo tri puta manje nego u razdoblju 1857.-1910. te dva i pol puta manje nego u razdoblju 1948.-1971. godine). Međutim, postoje osjetnije razlike u demografskoj dinamici između pojedinih razdoblja unutar ta četiri desetljeća. Tako je *Vukovarsko-srijemska županija* između 1910. i 1921. godine imala pad stanovništva od 1,8%, a između 1921. i 1931. godine, odnosno 1931. i 1948. godine porast od po 9,4%. Ovako različita dinamika kretanja broja stanovnika iznimno je dobar pokazatelj promjene smjera i intenziteta migracijskih gibanja.

Da bismo ocijenili razinu etnodemografskih promjena valja nam prikazati etničku strukturu stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* prema popisu iz 1948. godine. Prema rezultatima toga popisa u promatranom je prostoru živjelo 152 472 stanovnika, i to: 107 233 Hrvata (70,3%), 30 749 Srba (20,2%), 6 648 Mađara (4,4%), 3 147 Rusina i Ukrajinaca (2,1%), 2 365 Slovaka (1,6%), 490 Nijemaca (0,3%) i 1 840 ostalih i nepoznato (1,1%).⁷² Apsolutnu su većinu u ukupnom stanovništvu Hrvati imali u vinkovačkom (74,5%) i županjskom kraju (čak 92,9%), a relativnu u vukovarskom kraju (48,2%).

Najveće promjene u odnosu na 1910. godinu zbile su se kod Hrvata, Srba, Mađara te Nijemaca. Upravo su brojčano nazadovanje njemačkog stanovništva, kao i brojčani rast hrvatskog i srpskog stanovništva između 1910. i 1948. godine najznačajniji pokazatelji burnih promjena u etničkom sastavu i etnodemografskim procesima unutar ovoga prostora tijekom 20. stoljeća. Osobito je u tom kontekstu znakovit regres Nijemaca. Još 1910. godine u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* je živjelo nešto više od 20 tisuća pripadnika njemačke etničke skupine pa su činili petinu pučanstva kraja. U to su doba bili treći narod po brojnosti u ovoj županiji, dvostruko brojniji od Mađara i tek nešto manje brojni od Srba. Međutim, popis iz 1948. godine utvrdio je strmi pad broja i udjela Nijemaca na tek 490 osoba, odnosno na više nego skromnih 0,3% stanovništva kraja. Razlozi tako naglog i velikog smanjenja broja Nijemaca prilično su jasni; kao gubitnici u ratnim sukobima (prvenstveno u Drugom svjetskom ratu) bili su prisiljeni spašavati se pred nastupajućom partizanskom vojskom, odnosno novom jugoslavenskom vlasti. Među ostalima, bilo je i mnoštvo uplašanih ljudi koji su zbog straha od odmazde napustili svoja naselja, ali i onih koji su tijekom rata surađivali s njemačkim okupacijskim vlastima. Osim navedenog, "njemačko stanovništvo koje nije evakuirano, bilo je tijekom i nakon ratnih djelovanja prepušteno samovolji pobjednika. Bezakonje, pljačka, maltretiranja, uboj-

stva, silovanja žena, postali su potkraj i neposredno nakon rata folksdojčerska svakodnevnica” (Geiger, 2003., 442.). Vrlo je teško govoriti o točnim ukupnim brojčanim pokazateljima golemog njemačkog egzodusa iz *Vukovarsko-srijemske županije* jer je dio njemačke populacije ostao u svojim domovima te bio podvrgnut zlostavljanjima, a mnogi su i ubijeni. Dakako, valja uzeti u razmatranje i proces njihove asimilacije, naročito u Hrvate i Mađare. Valja naglasiti da, prema popisu stanovništva iz 1948. godine, Nijemci više nisu imali većinu niti u jednom naselju županije, dok su, podsjetimo, godine 1910. imali većinu u 8 naselja. U tih je osam “njemačkih” naselja 1910. godine živjelo ukupno 18 218 stanovnika (14% pučanstva županije) i od toga 9 159 Nijemaca (50,3%), 5 742 Hrvata (31,5%), 1 187 Srba (6,5%), 1 848 Mađara (10,1%)... Do 1948. godine u njima je ostalo svega 147 pripadnika njemačke etničke skupine ili 0,6% ukupnog stanovništva. Primjerice, u Berku je broj Nijemaca pao sa 499 na 3, u Lovasu sa 754 na 9, u Sotinu sa 776 na 3, u Tompojevcima sa 367 na 1, u Ceriću sa 564 na 1, u Jarmini sa 1 164 na 15, u (Šidskim) Banovcima sa 686 na 9 te u Vinkovcima sa 4 349 na 106 osoba. Istodobno je u tim naseljima porastao broj Hrvata za 237,5% (sa 5 742 na 19 377 žitelja) te Srba za 315,3% (sa 1 187 na 4 930 žitelja). Tako su u “njemačkim” naseljima 1948. godine većinu imali Hrvati (74,4%), Srba je bilo daleko manje (18,9%), a Nijemci i Mađari, koji su 1910. godine činili gotovo 2/3 populacije (60,4%), pali su 1948. godine na manje od 2,0%. Ovim naseljima treba dodati i Vukovar u kojemu je njemačka zajednica sa 3 502 stanovnika (1910.) smanjena na svega 54 pripadnika (1948.). Dakle, u svega četiri desetljeća (1910.-1948.) Nijemci su gotovo potpuno “eliminirani” iz *Vukovarsko-srijemske županije*. Do danas ih je ostao samo neznatan broj.

Smanjenje stanovništva u promatranom su razdoblju zabilježili i Mađari, ali ono nije bilo tako intenzivno kao kod njemačke populacije. Od 1910. do 1948. godine ukupan je broj Mađara *Vukovarsko-srijemske županije* smanjen sa 10 264 na 6 648 pripadnika ili za 35,2%. Unatoč tome smanjenju Mađari su 1948. godine zadržali nešto značajniji udjel (4,4%) u ukupnom pučanstvu kraja. Od 11 naselja županije u kojima su 1910. godine imali većinu, prevlast Mađara je ostala samo u 4 naselja (Korog i Stari Jankovci u vinkovačkom kraju te Čakovci i Opatovac u vukovarskom kraju). Zahvaljujući upravo toj činjenici smanjenje broja Mađara je u tih 11 naselja između 1910. i 1948. godine iznosilo svega 16,5% (sa 3 823 na 3 193 osobe).

Nasuprot Nijemcima i Mađarima, Hrvati i Srbi su u razdoblju 1910.-1948. godine zabilježili znatno i znakovi-

to povećanje broja svojih pripadnika i udjela u ukupnoj populaciji *Vukovarsko-srijemske županije*. Rezultat je to dvaju opsežnih i brojnih kolonizacijskih procesa koji su, na temelju izvršenih agrarnih reformi, uslijedili po svršetku (u poraćima) Prvoga i Drugoga svjetskog rata. Prva je agrarna kolonizacija započela već 1919. godine, intenzivno se odvijala do 1923. godine, a s manjim prekidima čak do 1941. godine (Vrbošić, 1997.). Druga se, pak, kolonizacija dogodila između 1945. i 1948. godine, s tim da je najveći dio izvršen do travnja 1946. godine (Maticka, 1990.). Naseljavanje nakon Prvoga svjetskog rata nosilo je ponajviše značajke srpske dobrovoljačke kolonizacije jer je najveći dio agrarnom reformom “oslobođene” zemlje dodijeljen srpskim solunskim dobrovoljcima, odnosno Srbima iz Like, Korduna, Grubišnog Polja, Nove Gradiške pa čak i iz Bosne i Srbije. Pozadina takvih preseljavanja (“tihe invazije”) je često bila u nastojanju da se u najplodnijim područjima hrvatskog istoka oslabi hrvatsko, a ojača srpsko pučanstvo (Horvat, 1940.). Iz toga razdoblja datira veći udjel Srba *Vukovarsko-srijemske županije* u odnosu na Hrvatsku u cijelosti.

Za razliku od potonje kolonizacije koja je ponajprije bila (pro)srpski etnički usmjerena, naseljavanje nakon Drugoga svjetskog rata nosi uglavnom hrvatske etničke značajke jer su u njemu ponajviše sudjelovale hrvatske obitelji iz Dalmacije i Hrvatskoga zagorja. Čak bismo mogli govoriti i o svojevrsnoj *kroatizaciji Vukovarsko-srijemske županije između 1945. i 1948. godine* (Karaman, 1994.). Ovu tvrdnju potkrijepljuje podatak da je u razdoblju 1910.-1948. godine ukupan broj Hrvata u županiji porastao za 60,6% (sa 66 771 na 107 223 pripadnika), a ukupan broj Srba tek za 33,3% (sa 23 059 na 30 749 pripadnika), što je i u jednom i u drugom slučaju bitno više od porasta ukupnog pučanstva *Vukovarsko-srijemske županije* u istom razdoblju (17,5%). Valja istaknuti da su Hrvati brojem najviše porasli u vukovarskom (80,8%) i vinkovačkom (77,4%), a najmanje u županjskom kraju (32,1%). Istodobno su Srbi u vinkovačkom kraju porasli za 55,8%, u vukovarskom kraju za 34,1%, dok je u županjskom kraju broj Srba gotovo prepolovljen (smanjenje od 47%).

Osim povećanja broja svojih pripadnika, Hrvati i Srbi su povećali i udjel u ukupnom stanovništvu kraja; Hrvati sa 51,5% na 70,3%, a Srbi sa 17,8% na 20,2%, ali i broj naselja u kojima imaju većinu pučanstva. Tako je 1948. godine u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* bilo već 55 naselja s hrvatskom većinom (67,9%), 20 naselja sa srpskom većinom (24,7%) te svega 6 naselja s većinom ostalog stanovništva (7,4%).⁷³ To znači da je u odnosu na 1910. godinu

broj naselja s hrvatskom većinom porastao za 19,6%, naselja sa srpskom većinom za 25,0%, dok je broj naselja s većinom ostalog stanovništva smanjen za 71,4%. Pri tome valja naglasiti da 1948. godine više nijedno naselje *Vukovarsko-srijemske županije* nije imalo njemačku većinu, dok su mađarsku većinu zadržala samo 4 naselja. Dakle, petina naselja promatranog prostora je između 1910. i 1948. godine izgubila njemačku ili mađarsku većinu pa su u njima dominaciju ostvarili pripadnici hrvatske, odnosno srpske etničke skupine. Iz skupine “njemačkih” naselja 1948. godine hrvatsku su većinu dobili: Berak, Lovas, Sotin, Tompojevci, Cerić, Jarmina i Vinkovci, a srpsku većinu samo (Šidski) Banovci. Iz skupine “mađarskih” naselja hrvatsku su većinu dobili Grabovo i Ludvinci, a srpsku većinu: Lipovača, Karadžićevo, Marinci i Podrinje. Valja navesti da je naselje Čelije godine 1910. imalo mađarsku većinu u ukupnom stanovništvu, ali je 1948. godine iskazano zajedno s Ludvincima pa nije moguće ustanoviti promjenu etničke većine (doduše, znakovito je da su Čelije već 1953. godine imale 100%-tnu većinu iz Hrvatskoga zagorja naseljenih Hrvata u ukupnom pučanstvu).

Iz izloženih je podataka i pokazatelja razvidno da su u *Vukovarsko-srijemskoj županiji do sredine 20. stoljeća Hrvati ne samo zadržali, već i bitno učvrstili svoju većinu u ukupnoj populaciji kraja*. Unatoč brojnoj kolonizaciji, poglavito nakon Prvoga svjetskog rata, Srbi su sredinom prošlog stoljeća tek neznatno prešli petinu ukupnog stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije*.

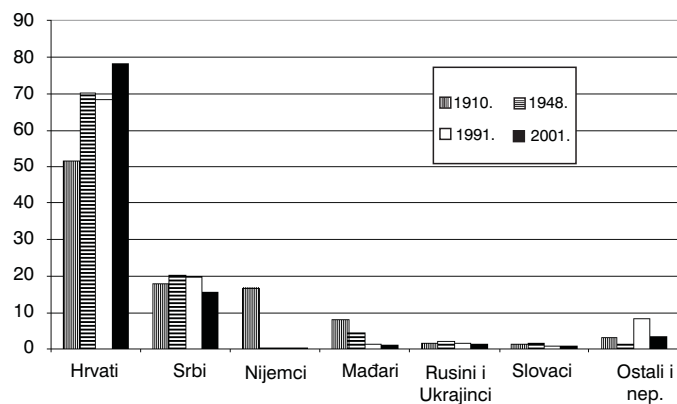
Promjene etničke strukture u razdoblju 1948.-1991.

Godine 1991. u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* je popisano 231 241 stanovnik: 158 128 Hrvata (68,4%), 45 491 Srbin (19,7%), 3 117 Mađara (1,3%), 1 630 Slovaka (0,7%), 3 648 Rusina i Ukrajinaca (1,5%), 250 Nijemaca (0,1%) te 18 977 ostalih i nepoznato (8,3%).⁷⁴ Promatrajući cjelokupno razdoblje od 1910. do 1991. godine, uočavamo da je ukupan porast Hrvata u županiji bio jači od porasta srpskog stanovništva. U tom su razdoblju Hrvati porasli sa 66 771 na 158 128 pripadnika ili za 136,8%, a Srbi sa 23 059 na 45 491 pripadnika ili za 97,3%. U tom je razdoblju porast Hrvata (ali i Srba) bio veći od porasta ukupnog stanovništva županije koji je od 1910. do 1991. godine iznosio 78,2%. S druge su pak strane, Mađari i Nijemci od 1910. do 1991. godine izgubile najveći dio svoje populacije. Tako je ukupan broj Nijemaca *Vukovarsko-srijemske županije* smanjen sa 21 716 na svega 250 osoba ili za 98,8%, a Mađara sa 10 264 na 3 117 pripadnika ili za 69,6%. Dok je

njemačko i mađarsko stanovništva 1910. godine zajedno činilo čak četvrtinu (24,6%) populacije županije, njihov je udjel 1991. godine pao na svega 1,4%. Nasuprot njima, zajednički je udjel Hrvata i Srba - dviju najbrojnijih etničkih skupina *Vukovarsko-srijemske županije* u 20. stoljeću - porastao sa 69,3% na 88,1%.

Promatramo li samo poslijeratno razdoblje (1948.-1991.), uočavamo ponešto drugačije značajke dinamike etničke strukture stanovništva, poglavito u međuodnosu Hrvata i Srba. U tom je periodu porast Srba (47,9%) bio nešto veći od porasta Hrvata (47,5%) zbog intenzivnijeg doseljavanja Srba u vukovarski kraj, zahvaljujući industrijalizaciji koja je 1950-ih i 1960-ih godina poticala gospodarsku migraciju radne snage. Za razliku od agrarnih preseljavanja (1945.-1948.) koja su pretežito bila unutarhrvatska (Dalmacija, Hrvatsko zagorje), gospodarske su imigracije uglavnom korijene imale u drugim (ekonomski nerazvijenijim) republikama bivše Jugoslavije, naročito u Bosni i Hercegovini i Srbiji. *Naseljavanja su značajnim dijelom bila etnički usmjerena pa su odigrala važnu ulogu u procesu demografske, etničke, gospodarske i kulturne srbizacije pojedinih dijelova Vukovarsko-srijemske županije.* (Karaman. 1994.) Tako je u vukovarskom kraju porast Hrvata (53,5%) između 1948. i 1991. godine bio ne samo manji od porasta Srba (74,4%), već i manji od porasta ukupnog stanovništva područja (68,1%). Potvrdu izražene srbizacije vukovarskog kraja u poslijeratnom razdoblju osobito daju podaci o diferenciranom porastu broja Hrvata i Srba u samome naselju Vukovaru. Od 1948. do 1991. godine Hrvati su brojem porasli za 92,5%, a Srbi čak za 228,6%. Istodobno je udjel Hrvata u stanovništvu toga naselja smanjen sa 63,5% na 47,2% ili za četvrtinu, dok je udjel Srba porastao sa 25,5% na 32,3%.

Graf 14.
 Promjene etničke strukture stanovništva Vukovarsko-srijemske županije u razdoblju od 1910. do 2001. godine

Istodobno je u vinkovačkom i županjskom kraju porast hrvatskog stanovništva (59,3%, odnosno 26,1%) bio znatno veći od porasta srpskog stanovništva (11,6%, odnosno 9,7%). Valja istaknuti da je od 1948. do 1991. godine u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* više negoli prepolovljeno češko (pad od 70,2%) i mađarsko (53,1%) stanovništvo, a tek nešto manje njemačko (49%) i slovačko pučanstvo (31,1%). Uz Hrvate i Srbe u županiji su brojem porasli jedino Rusini i Ukrajinci (10,2%) te Muslimani (1.285,1%). Ovakvo izraženi porast Muslimana u poslijeratnom razdoblju posljedica je njihova sveobuhvatnijeg popisivanja, odnosno mogućnosti da se u popisu 1991. godine (kao i 1971., odnosno 1981.) izjasne Muslimanima u smislu etničke pripadnosti, ali još više i brojnog doseljavanja u vrijeme pojačane imigracije radne snage 1950-ih i 1960-ih godina. Osobito je u tome smislu karakterističan županjski kraj, koji je zbog svojega graničnog položaja prema Bosni i Hercegovini postao odredištem relativno brojnih muslimanskih useljeničkih struja pa je u njemu porast broja Muslimana od 1948. do 1991. godine iznosio čak 2.500%. Muslimani su 1991. godine u županjskom kraju činili čak 4,3% stanovništva i bili su brojniji od Slovenaca, Mađara, Čeha, Slovaka, Nijemaca, Rusina, Ukrajinaca i Jugoslavena zajedno.

Od 1948. do 1991. godine zbile su se samo manje promjene u ukupnom broju naselja s hrvatskom i srpskom većinom kao i većinom ostalog pučanstva. Tako je do posljednjeg prijeratnog popisa stanovništva iz 1991. godine broj naselja s apsolutnom ili razmjernom većinom Hrvata⁷⁵ porastao na 59, s većinom Srba na 21, dok je broj naselja s većinom ostalog stanovništva ponovno smanjen, i to na 4 naselja.

Analiza prostornog rasporeda naselja s obzirom na brojčanu većinu stanovništva je pokazala da srpska naselja prevladavaju u sjeverozapadnom dijelu županije gdje čine relativno homogenu skupinu naselja.⁷⁶ Ovdje se nalazi 15 od 21 naselja s većinom Srba *Vukovarsko-srijemske županije*. Izuzev te "srpske enklave", u kojoj je i prije Domovinskog rata prisutnost Hrvata bila gotovo marginalna pojava⁷⁷, cjelokupno područje istraživanog prostora od Vukovara i Iloka do Vinkovaca i Županje, "prošarano" je naseljima s hrvatskom etničkom većinom.

Za ocjenu stupnja etničke homogenosti *Vukovarsko-srijemske županije* vrlo je značajan i znakovit pokazatelj promjene ukupnoga broja stanovnika u naseljima s hrvatskom, srpskom i većinom ostalog stanovništva u ukupnom stanovništvu u razdoblju od 1948. do 1991. godine. Godine 1948. u naseljima s hrvatskom većinom živjelo je čak

126 196 stanovnika (82,8% stanovništva županije) – 104 976 Hrvata (83,2%), 12 413 Srba (9,8%) i 8 807 ostalih (7%). U naseljima sa srpskom većinom živjelo je svega 19 879 žitelja (13%) – 1 577 Hrvata (7,9%), 17 420 Srba (87,6%) i 882 ostalih (4,4%). Konačno, u naseljima s većinom ostalog stanovništva živjelo je ukupno tek 6 397 stanovnika (4,2%) – 680 Hrvata (10,6%), 916 Srba (14,3%) i 4 801 ostalih (75,1%). Dakle, 1948. godine naselja s većinom Srba pokazivala su viši stupanj etničke homogenosti od naselja s hrvatskom ili pak većinom ostalog stanovništva. Osim toga, udjel je Hrvata u naseljima sa srpskom većinom (7,9%) bio manji od udjela Srba u naseljima s hrvatskom većinom (9,8%). Međutim, prostorna koncentracija hrvatskog stanovništva u naseljima s hrvatskom većinom, bila je puno veća od prostorne koncentracije srpskog stanovništva u naseljima sa srpskom većinom. Naime, čak 97,9% Hrvata Vukovarsko-srijemske županije je živjelo 1948. godine u naseljima u kojima su i činili većinu stanovništva, te svega 1,5% u naseljima s većinom Srba. S druge je pak strane, svega polovica Srba Vukovarsko-srijemske županije (56,6%) živjela u “svojim” naseljima, a čak 40,4% u naseljima s većinom Hrvata u ukupnom pučanstvu. To nedvojbeno pokazuje da tadašnja *politika naseljavanja srpskog stanovništva u ovoj županiji nije išla samo za tim da oblikuje isključivo srpska naselja, već da Srbe naseli i u ona naselja u kojima većinu čine pripadnici drugih etničkih skupina.*

Da se taj proces postupnog prostornog širenja stanovništva srpske etničke pripadnosti nastavio i dalje, pokazuju podatci iz popisa 1991. godine. Prema rezultatima toga popisa u naseljima s hrvatskom većinom živjelo je ukupno 200 834 stanovnika (86,9% stanovništva županije) – 155 226 Hrvata (77,3%), 22 955 Srba (11,4%) i 22 653 ostalih (11,3%). U naseljima sa srpskom većinom iste godine živjelo je 26 948 stanovnika (11,7%) – 2 470 Hrvata (9,2%), 22 078 Srba (81,9%) i 2 400 ostalih (8,9%), a u naseljima s većinom ostalog stanovništva živjelo je 3 459 stanovnika (tek 1,5%) – 432 Hrvata (12,5%), 454 Srba (13,1%) i 2 573 ostalih (74,4%). Srbi su, dakle, zadržali viši stupanj etničke homogenosti u “svojim” naseljima u odnosu na Hrvate u naseljima s hrvatskom većinom, ali je ona u odnosu na 1948. godinu manja za oko 6 postotnih bodova. Istodobno je i udjel Hrvata u naseljima s hrvatskom većinom smanjen (sa 83,2% 1948. na 77,3% 1991.). Usporedimo li rezultate ovih dvaju popisa, uočit ćemo da su Hrvati brojem više rasli u naseljima s hrvatskom većinom (porast od 47,9%) nego Srbi u naseljima sa srpskom većinom (porast od 26,7%), ali i to da je ukupan broj Srba u naseljima s većinom Hrvata u promatranom razdoblju gotovo udvostručen (po-

rast od 84,9%), dok je porast Hrvata u naseljima s većinom Srba bio puno manji (56,6%). Potonje se odrazilo i na promjenu ukupne koncentracije Hrvata i Srba u naseljima s hrvatskom, odnosno srpskom većinom pučanstva i to tako da je u naseljima sa srpskom etničkom većinom 1991. godine živjelo manje Srba (48,5%) nego u naseljima s hrvatskom većinom stanovništva (50,5%). Istodobno je u naseljima s hrvatskom većinom živjelo još više Hrvata (98,2%) *Vukovarsko-srijemske županije* nego 1948. godine. Očito je da su od 1948. do 1991. godine Hrvati više gravitirali prema “svojim” naseljima, dok su se Srbi, osiguravši se da će u naseljima sa svojom većinom za dulje vrijeme zadržati vrlo visoki stupanj etničke homogenosti, naseljavali u znatnom broju i u drugim naseljima i to ponajviše u naseljima s većinom Hrvata.

Zahvaljujući tim promjenama *Vukovarsko-srijemska županija* je ostala hrvatskim etničkim prostorom vrlo visokog stupnja homogenosti, koji tu jedinstvenost ne pokazuje samo na razini ukupnog stanovništva nego i na razini *gradova, općina*, pa i naselja. Premda ne raspoložemo etničkom strukturom iz popisa 2001. godine na razini naselja, vrlo visoki stupanj hrvatske etničke prostorne homogenosti ove županije možemo potkrijepiti i podacima iz popisa 1991. godine. Naime, tada je od ukupno 84 naselja u županiji hrvatsku etničku većinu imalo 59 (70,2 posto), srpsku 21 (25,0 posto), te mađarsku i rusinsko-ukrajinsku većinu stanovništva 4 naselja (4,8 posto). Naselja sa srpskom većinom stanovništva uglavnom su koncentrirana u dvije enklave, većoj “sjeverozapadnoj” (naselja Bobota, Bršadin, Trpinja, Vera, Borovo, Pačetin, Mlaka Antinska, Karadžićevo, Ostrovo, Gaboš, Markušica, Podrinje i dr.) koja graniči s Osječko-baranjskom županijom te manjoj “središnjoj” (naselja Mirkovci, Orolik, Srijemske Laze, Banovci, Vinkovački Banovci), koja se naslanja na jednu od važnijih željezničkih prometnih komunikacija u ovome dijelu Europe (Zagreb - Vinkovci - Beograd). Te su enklave nastale uglavnom organiziranim naseljavanjem srpskog stanovništva nakon demografskih pustošenja ovoga kraja u protuosmanlijskim ratovima koncem 17. stoljeća te kolonizacijom “solunskih dobrovoljaca” nakon Prvoga svjetskog rata. (Karaman, 1994., 1994.b.) Međutim, valja istaknuti da niti te enklave naselja sa srpskom većinom nemaju kontinuiranu prostornu jedinstvenost jer se unutar njih nalaze i naselja s većinom nesrpskog stanovništva, primjerice naselja: Korog, Tordinci i Antin u “sjeverozapadnoj” enklavi te Ilača, Stari Jankovci i Slakovci u “središnjoj” enklavi.

Važno je na ovom mjestu upozoriti da se, kada je u pitanju srbijanska agresija na Hrvatsku i *Vukovarsko-srijem-*

sku županiju, sa stajališta povijesno-demografskog razvoja znakovitim mora smatrati činjenica da se Vukovar nalazio u gotovo potpunom okruženju naselja sa srpskom većinom stanovništva. Prema sjeveru (Dalju) Vukovar je "zatvaralo" naselje Borovo, prema sjeverozapadu (Osijeku) naselje Trpinja, prema jugozapadu (Vinkovcima) naselje Bršadin, prema jugu naselje Negoslavci. Jedino je prema istoku i jugoistoku ulazak u Vukovar bio moguć kroz naselja s hrvatskom većinom stanovništva (Bogdanovci i Sotin). Takav prostorni razmještaj naselja *Vukovarsko-srijemske županije* s većinom Srba bio je iznimno dobro iskorišten u svrhu ostvarenja vojnih i političkih ciljeva srbijanskoga agresora.

Srbijansku ratnu agresiju na Hrvatsku u ljetu 1991. godine *Vukovarsko-srijemska županija* je "dočekala" s **razmjerno homogenom etničkom slikom naseljenosti, u kojoj su Hrvati kao najbrojnije stanovništvo činili više od 2/3 ukupne populacije županije.**

Etničke promjene u razdoblju 1991.-2001.

Između dva posljednja popisa stanovništva, u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* jedino su Hrvati, od izdvojenih i analiziranih etničkih skupina, zabilježili porast broja pripadnika i to sa 158 128 na 160 277 stanovnika ili za 1,4%. To se, kao što smo u metodološkim napomenama već istaknuli, može objasniti činjenicom da su prognani Hrvati u obradi popisa 2001. godine uključeni u ukupan broj stanovnika naselja prijeratnog prebivališta, ali i doseljavanjima, prije svega, izbjeglica i izbjeglica-useljenika s područja Bosanske Posavine (više) i Srijema i Bačke (manje). U istom razdoblju broj Mađara u županiji smanjen je za 34,3%, broj Nijemaca za 31,6%, broj Rusina i Ukrajinaca za 34,5%, broj Slovaka za 17,9%, broj Srba za 30,4% te broj ostalog (i nepoznatog) stanovništva za 63,4%. U apsolutnom iznosu najviše je smanjen broj Srba (za 13 847 osoba). **Demografski regres srpskog stanovništva činio je gotovo polovicu (48,3%) ukupne depopulacije svih nehrvatskih etničkih skupina u županiji,** uključujući i depopulaciju stanovništva koje se u zadnja dva popisa nije izjasnilo u smislu etničke pripadnosti.

Razumljivo je da se ovakva demografska dinamika morala odraziti i na promjene udjela pojedinih etničkih skupina u ukupnom stanovništvu *Vukovarsko-srijemske županije*. Drugim riječima, došlo je do nove **etničke homogenizacije prostora** u smislu prevladavajuće hrvatske etničke većine. Naime, s udjelom od 78,3% u ukupnom stanovništvu Hrvati su postali daleko najzastupljenija etnička skupina u županiji. Daleko iza njih slijede Srbi s 15,5%, Rusini i Ukrajinaci s 1,1%, Mađari s 1,0%, Slovaci s 0,7%,

Nijemci s 0,1% te ostali (i nepoznato) s 3,3% ukupnog stanovništva ovoga kraja.

Valja istaknuti da su promjene etničke strukture stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* između 1991. i 2001. godine posljedica ne samo migracijskih kretanja potaknutih ratom, nego i visokih izravnih demografskih gubitaka zbog srbijanske agresije, nepovoljnih tendencija u prirodnom kretanju stanovništva, promijenjenih kriterija popisivanja stanovništva, ali i završne popisne "dejugoslavenizacije".

Etničke promjene na razini *gradova* i *općina*

U nedostatku podataka o etničkoj strukturi stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije* na razini naselja za 2001. godinu moramo posegnuti za podacima na razini *gradova* i *općina* županije. Raščlambom tih podataka uočavamo neke od specifičnosti etničkih promjena u ovome kraju u analiziranom razdoblju. One se tiču prostornog aspekta procesa u razvoju etničke slike *Vukovarsko-srijemske županije*, kao i utjecaja rata na te procese.

Hrvati su brojem svojih pripadnika porasli u dva *grada* (Vinkovci i Županja) i 14 *općina* (Andrijaševci, Babina Greda, Bošnjaci, Cerna, Drenovci, Gradište, Gunja, Ivanково, Jarmina, Negoslavci, Privlaka, Stari Mikanovci, Trpinja, Vođinci). Relativno su najveći porast zabilježili u *gradu* Županji (19,4%), a najmanji u *općini* Stari Mikanovci (0,6%). Apsolutno je broj Hrvata najviše porastao u *gradu* Vinkovci (3 308 stanovnika), a najmanje u *općini* Negoslavci (4 stanovnika). Istodobno, broj Hrvata je smanjen u *gradovima* Vukovaru i Iloku, te u *općinama*: Bogdanovci, Borovo, Lovas, Markušica, Nijemci, Nuštar, Otok, Stari Jankovci, Tompojevci, Tordinci, Tovarnik i Vrbanja. Relativno najveće smanjenje hrvatskog stanovništva bilo je u *općini* Borovo (-29,6%), a najmanje u *općini* Otok (-0,4%). Činjenica je da je broj Hrvata najviše smanjen u *gradu* Vukovaru, i to za 3 967 stanovnika. Međutim, ukupno je u *gradovima* broj Hrvata između 1991. i 2001. godine povećan sa 70 894 na 72 383 osobe ili za 2,1%, a u *općinama* sa 87 234 na 87 894 stanovnika ili za 0,8%.

Znakovito je istaknuti da niti jedna upravno-teritorijalna sastavnica *Vukovarsko-srijemske županije*, koja je između 1991. i 2001. godine imala porast broja stanovnika, nije u istom razdoblju zabilježila demografski regres hrvatskog stanovništva. Još je zanimljivije napomenuti da su, unatoč porastu broja Hrvata, *grad* Vinkovci i *općine*: Gunja, Jarmina i Stari Mikanovci između 1991. i 2001. godine imali depopulaciju ukupnog stanovništva.

Tablica 37.

Promjena etničke strukture stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1991.–2001. godine po *gradovima* i *općinama*

<i>Grad/općina</i>	Godina	Broj stanovnika	Hrvati	Mađari	Rusini i Ukrajinci	Slovaci	Srbi	Ostali i nepoznato
Ilok	1991.	9748	6848	115	34	1192	680	879
	2001.	8351	6425	98	26	1044	566	192
Vinkovci	1991.	38580	28650	272	164	55	6138	3301
	2001.	35912	31958	212	106	38	2513	1085
Vukovar	1991.	46735	22166	745	1459	151	15143	7071
	2001.	31670	18199	387	809	85	10412	1778
Županja	1991.	14435	13230	27	5	17	322	834
	2001.	16383	15801	16	2	14	137	413
<i>Gradovi</i> - ukupno	1991.	109498	70894	1159	1662	1415	22283	12085
	2001.	92316	72383	713	943	1181	13628	3468
Andrijaševci	1991.	4031	3902	9	23	2	21	74
	2001.	4249	4202	7	5	1	10	24
Babina Greda	1991.	4205	4045	3	0	0	12	145
	2001.	4262	4210	1	0	0	10	41
Bogdanovci	1991.	3167	1508	18	972	3	365	301
	2001.	2366	1266	9	725	2	241	123
Borovo	1991.	6442	604	30	39	21	5146	602
	2001.	5360	425	29	33	21	4640	212
Bošnjaci	1991.	4426	4228	3	1	1	30	163
	2001.	4653	4592	0	0	1	13	47
Cerna	1991.	4742	4405	49	5	0	43	240
	2001.	4990	4917	25	0	1	8	39
Drenovci	1991.	7202	5822	4	94	3	404	875
	2001.	7424	6461	1	71	3	208	680
Gradište	1991.	3297	3101	4	0	0	16	176
	2001.	3382	3328	1	1	0	12	40
Gunja	1991.	5176	2920	2	43	0	306	1905
	2001.	5033	3236	2	40	5	188	1562
Ivankovo	1991.	8268	8088	9	2	4	25	140
	2001.	8676	8601	10	3	0	3	59
Jarmina	1991.	2629	2471	1	0	0	49	108
	2001.	2627	2578	1	0	0	21	27
Lovas	1991.	2231	1679	126	6	1	277	142
	2001.	1579	1344	77	3	2	106	47
Markušica	1991.	3712	254	13	1	2	3292	150
	2001.	3053	207	11	1	2	2771	61
Negoslavci	1991.	1682	25	1	8	0	1594	54
	2001.	1466	29	3	6	0	1416	12
Nijemci	1991.	6965	5853	4	5	29	905	169
	2001.	5998	5310	3	9	12	607	57
Nuštar	1991.	6612	5663	260	12	1	430	246
	2001.	5862	5322	219	8	2	159	152
Otok	1991.	7924	7709	11	1	28	30	145
	2001.	7755	7676	11	0	14	14	40

<i>Grad/općina</i>	Godina	Broj stanovnika	Hrvati	Mađari	Rusini i Ukrajinci	Slovaci	Srbi	Ostali i nepoznato
Privlaka	1991.	3501	3346	4	0	0	36	115
	2001.	3776	3726	4	0	0	12	34
Stari Jankovci	1991.	6617	3920	389	32	7	2005	264
	2001.	5216	3625	262	27	0	1212	90
Stari Mikanovci	1991.	3400	3326	5	1	8	9	51
	2001.	3387	3346	2	0	5	3	31
Tompojevci	1991.	3092	1422	300	519	3	658	190
	2001.	1999	1181	193	371	3	202	49
Tordinci	1991.	2868	1900	659	0	2	206	101
	2001.	2251	1708	405	0	0	102	36
Tovarnik	1991.	4240	3319	14	22	7	688	190
	2001.	3335	3022	10	9	6	236	52
Trpinja	1991.	7672	467	32	18	5	6579	571
	2001.	6466	483	45	17	4	5774	143
Vođinci	1991.	2099	2048	1	0	0	6	44
	2001.	2113	2107	0	0	1	3	2
Vrbanja	1991.	5543	5209	7	2	88	76	161
	2001.	5174	4992	3	0	72	45	62
<i>Općine</i> - ukupno	1991.	121743	87234	1958	1806	215	23208	7322
	2001.	112452	87894	1334	1329	157	18016	3722
Županija - ukupno	1991.	231241	158128	3117	3468	1630	45491	19407
	2001.	204768	160277	2047	2272	1338	31644	7190

Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.–1991. po naseljima, DZSRH, Zagreb, 1998.; Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2002. (www.dzs.hr).

Između 1991. i 2001. godine mađarsko stanovništvo u *gradovima* smanjilo se za 38,5%, a u *općinama* za 31,9%. Porast broja pripadnika Mađari su imali samo u *općinama*: Ivankovo (11,1%), Negoslavci (200,0%) i Trpinja (40,6%); međutim, apsolutno se u *općini* Ivankovo radi o svega jednoj osobi, u *općini* Negoslavci o dvije osobe te u *općini* Trpinja o “čak” sedam stanovnika. U četiri *općine Vukovarsko-srijemske županije* ostao je nepromijenjen broj Mađara (Gunja, Jarmina, Otok i Privlaka), no i ovdje se radi o svega 18 stanovnika. U preostalim je *općinama* i sva četiri *grada* županije broj mađarskog stanovništva smanjen. Relativno je najveće smanjenje zabilježeno u *općinama* Drenovci i Gradište (po 75,0%). Svakako je potrebno napomenuti da u *općinama* Bošnjaci i Vođinci više nema popisanih Mađara (1991. godine ih je bilo 4). Mađarsko stanovništvo apsolutno je najviše depopuliralo u *gradu* Vukovaru u kojemu je 2001. u odnosu na 1991. godinu bilo 358 Mađara manje. Rezultati popisa 2001. su pokazali da je trećina mađarskog stanovništva koncentrirana u *gradovima*: Ilok, Vinkovci i Vukovar, a više od polovice (52,7%) u *općinama*: Nuštar, Stari Jankovci, Tompojevci i Tordinci. U preosta-

lim *gradovima* i *općinama*, prema popisu 2001., živi tek nešto više od 13,0% Mađara ove županije.

U *gradovima Vukovarsko-srijemske županije* rusinsko i ukrajinsko stanovništvo depopuliralo je za 43,3%, a u *općinama* za 26,4%. U samo dvije *općine* županije Rusini i Ukrajinci su povećali broj svojih pripadnika – u *općini* Ivankaovo za 50,0% (s 2 na 3 stanovnika) i u *općini* Nijemci za 80,0% (s 5 na 9 stanovnika). U *općini* Markušica zadržan je između 1991. i 2001. jednak broj Rusina i Ukrajinaca (1 osoba). U pet *općina* 1991. i 2001. godine nije bilo popisanih Rusina i Ukrajinaca (Babina Greda, Jarmina, Privlaka, Tordinci i Vođinci). Tim *općinama* pridružile su se i *općine*: Bošnjaci, Cerna, Otok, Stari Mikanovci i Vrbanja, u kojima 2001. više nije bilo ni Rusina ni Ukrajinaca (1991. ih je bilo ukupno 10). Jedino je u *općini* Gradište, u kojoj 1991. nije bilo Rusina ni Ukrajinaca, 2001. godine popisana jedna osoba te etničke pripadnosti. Nešto više od 40,0% Rusina i Ukrajinaca *Vukovarsko-srijemske županije* živi u *gradovima* Vinkovci i Vukovar, narednih 31,9% u *općini* Bogdanovci (uglavnom u naselju Petrovci), te još 16,3% u *općini* Tompojevci (najviše u naselju Mikluševci). U preostalim *gradovima* i *općinama* živi još 11,1% rusinsko-ukrajinskog stanovništva ove županije.

Depopulacija slovačkog stanovništva iznosila je u *gradovima Vukovarsko-srijemske županije* 16,5%, a u *općinama* 27,0%. U *gradu* Iloku, u kojemu je 1991. godine živjelo čak 73,0% Slovaka ove županije, pad njihova broja je iznosio 12,4%. Unatoč padu broja pripadnika koncentracija slovačkog stanovništva u tome *gradu* porasla je na 78,0% te je tako postala još izraženija. U *općinama*: Babina Greda, Gradište, Ivankaovo, Negoslavci, Privlaka, Stari Jankovci i Tordinci nije popisani niti jedan Slovak. *Općine*: Borovo, Bošnjaci, Drenovci, Markušica i Tompojevci zadržale su jednak broj Slovaka i 1991. i 2001. godine, no radi se apsolutno o svega 30 osoba. Uz *grad* Ilok nešto značajniju koncentraciju slovačkog stanovništva zadržali su samo *grad* Vukovar i *općina* Vrbanja, u kojima je 2001. godine popisano 85, odnosno 72 stanovnika slovačke etničke pripadnosti (ukupno se radi o 11,7% Slovaka *Vukovarsko-srijemske županije*).

Promjena broja Srba u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* zasigurno će biti predmetom pojačane pozornosti znanstvene i šire javnosti. To je donekle i razumljivo jer su Srbi 1991. godine bili najbrojnija etnička manjina u županiji. Srbi su te godine činili 19,7% ukupnog stanovništva te čak 62,2% nehrvatskog stanovništva u županiji. Istaknuli smo već da je između 1991. i 2001. godine demografski regres srpskog stanovništva u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* izno-

sio 30,4%. U *gradovima* je broj Srba smanjen za 38,8%, a u *općinama* za 22,4%. U svim *gradovima* i *općinama* županije broj Srba je smanjen. Relativno je najveća depopulacija srpskog stanovništva bila u *općini* Ivankovo (-88,0%), a najmanja u *općini* Borovo (-9,8%). U čak 3 *grada* i 21 *općini* smanjenje srpskog stanovništva je bilo veće od 20%. Međutim, u depopulaciji srpskog stanovništva postoji izrazita diferenciranost između *gradova* i *općina* s hrvatskom i sa srpskom većinom. Naime, Srbi su prema popisu 1991. i 2001. godine imali apsolutnu većinu samo u *općinama*: Borovo, Markušica i Negoslavci. U njima je između 1991. i 2001. godine pad broja Srba iznosio 12,1%, dok je u *gradovima* i *općinama* koje su prema oba popisa imali hrvatsku većinu, depopulacija Srba iznosila čak 41,0%. Valja, međutim, istaknuti da je u *općinama* sa srpskom većinom pad broja Hrvata bio veći (-15,3%) od pada broja Srba (-12,1%).

Hrvatska etnička homogenizacija nije vidljiva samo na trendu promjene broja i udjela pojedinih etničkih skupina u ukupnom stanovništvu *Vukovarsko-srijemske županije* nego i u promjeni udjela etničkih skupina na razini *gradova* i *općina*. Tako je u odnosu na 1991. godinu udjel Hrvata povećan u sva četiri *grada*: u Iloku sa 70,3% na 76,9%, u Vinkovcima sa 74,3% na 89,0%, u Vukovaru sa 47,4% na 57,5% i u Županji sa 91,7% na 96,4%. Dakle, **svi gradovi imaju apsolutnu hrvatsku većinu u ukupnom stanovništvu**. Od 26 *općina* županije porast udjela Hrvata zabilježile su njih 24; jedna je imala pad udjela Hrvata (Borovo), a u jednoj je *općini* (Markušica) udjel Hrvata u ukupnom stanovništvu ostao isti (6,8%). Ukupno je u *gradovima* udjel Hrvata između dva popisa povećan sa 64,7% na 78,4%, dok je u *općinama* taj udjel povećan sa 71,7% na 78,2%.

Važno je istaknuti da je prema popisu 1991. u *općinama* s većinom Srba živjelo tek 8,4% ukupnog stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije*. Udjel stanovništva *općina* s većinom Srba do 2001. godine smanjen je na 8,0%. Populacijska masa u *općinama* sa srpskom većinom smanjena je između 1991. i 2001. godine s prosječno 1 500 na prosječno 1 257 stanovnika po naselju. U ostalim je *gradovima* i *općinama* s hrvatskom etničkom većinom populacijska masa smanjena s prosječno 2 982 na prosječno 2 654 stanovnika po naselju. Prema popisu 2001. godine u *općinama* i *gradovima* s većinom Hrvata živio je prosječno 2 241 Hrvat i 240 Srba, dok je u *općinama* sa srpskom većinom živjelo prosječno 88 Hrvata i 1 123 Srba. Neposredno prije Domovinskog rata u *općinama* i *gradovima* s većinom hrvatskog stanovništva živjelo je prosječno 2 208 Hrvata i 407 Srba, a u *općinama* s većinom srpskog stanovništva 104

Tablica 38.

Etnička struktura stanovništva
 gradova i općina s hrvatskom i
 srpskom većinom 1991. i
 2001. godine

Hrvata i 1 278 Srba po naselju. Vrijedno je naglasiti da je 1991. u *gradovima* i *općinama* s većinom Hrvata živjelo čak 63,5% svih Srba u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*. Do 2001. godine njihov je udjel smanjen na 53,9%. Dakle, primjetan je *trend sve izraženije koncentracije srpskog stanovništva u onim općinama Vukovarsko-srijemske županije u kojima imaju većinu stanovništva*.

Etnička većina	Godina	Broj stanovnika	%	Hrvati	%	Srbi	%	Ostali i nepoznato	%
Većina Hrvata	1991.	211733	100	156778	74,0	28880	13,6	26075	12,4
	2001.	188423	100	159133	84,5	17043	9,0	12247	6,5
Većina Srba	1991.	19508	100	1350	6,9	16611	85,1	1547	8,0
	2001.	16345	100	1144	7,0	14601	89,3	600	3,7
Županija - ukupno	1991.	231241	100	158128	68,4	45491	19,7	27622	11,9
	2001.	204768	100	160277	78,3	31644	15,5	12847	6,2

Izvor: Kao tablica 37.

Prema rezultatima popisa 2001. godine izrazito homogeni etnički sastav stanovništva imale su *općine*: Andrijaševci (udjel Hrvata 98,9%), Babina Greda (98,8%), Bošnjaci (98,7%), Cerna (98,5%), Gradište (98,4%), Ivankovo (99,1%), Jarmina (98,1%), Nuštar (90,8%), Otok (99,0%), Privlaka (98,7%), Stari Mikanovci (98,8%), Tovarnik (90,6%), Vođinci (99,7%) i Vrbanja (96,5%) te *grad* Županja (96,4%), kao i *općine*: Negoslavci (udjel Srba 96,6%) i Markušica (90,8%). Između 80% i 90% udjela Hrvata imale su još *općine*: Drenovci (87,0%), Lovas (85,1%) i Nijemci (88,5%) te *grad* Vinkovci (89,0%). Manje od 10% udjela Hrvata imale su samo *općine*: Borovo (7,9%), Markušica (6,8%), Negoslavci (2,0%) i Trpinja (7,5%). Ukupno su u te četiri *općine* s većinom srpskog stanovništva Hrvati 2001. godine činili 7,0%, a Srbi 89,3% stanovništva (3,7% je bilo ostalih i nepoznato). Da *općine* s većinom srpskog stanovništva imaju nešto homogeniji etnički sastav stanovništva potvrđuje i podatak da je od ukupnog broja stanovnika u *općinama* i *gradovima* s hrvatskom većinom udjel Hrvata 2001. godine iznosio 84,5%, a udjel Srba 9,0% (uz 6,5% ostalih i nepoznato).

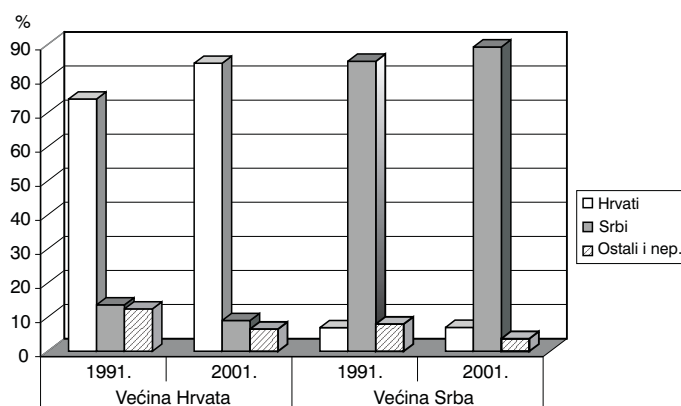
Uz ove dvije najbrojnije etničke skupine, valja nam spomenuti da su značajniji udjel u ukupnom stanovništvu 2001. godine imali Mađari u *općini* Tordinci (18,0%), Slovaci u *gradu* Iloku (12,5%) te Rusini i Ukrajinci u *općinama* Bogdanovci (30,6%) i Tompojevci (18,6%). U ukupnom stanovništvu *općine* Gunja ostalo (i nepoznato) stanovništvo sudjeluje s čak 31,0%. Riječ je uglavnom o bošnjačko-muslimanskom stanovništvu podrijetlom iz Bosne i Hercegovine.

Tablica 39.

Promjena etničke strukture stanovništva u *gradovima* i *općinama* Vukovarsko-srijemske županije 1991.–2001. prema stanju okupiranosti

Stanje okupiranosti	Godina	Broj stanovnika	Hrvati	%	Srbi	%	Ostali i nepoznato	%
Potpuna i djelomična okupiranost	1991.	140615	77430	55,1	43426	30,9	19759	14,0
	2001.	112533	74079	65,8	30391	27,0	8063	7,2
Neokupiranost	1991.	90626	80698	89,0	2065	2,3	7863	8,7
	2001.	92235	86198	93,5	1253	1,4	4784	5,1
Ukupno	1991.	231241	158128	68,4	45491	19,7	27622	11,9
	2001.	204768	160277	78,3	31644	15,5	12847	6,2

Izvor: Kao tablica 37.

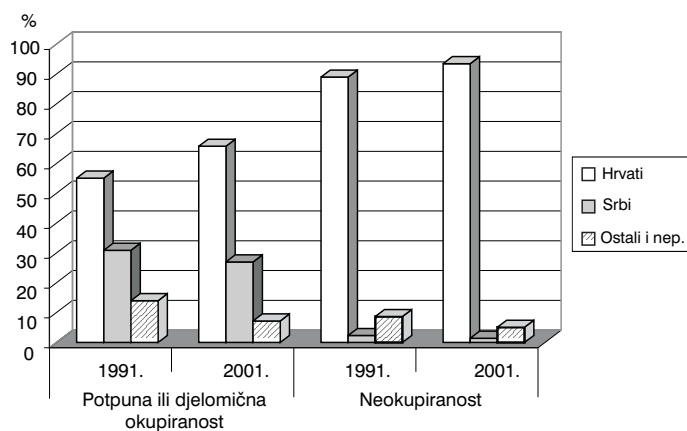

Graf 15.

Etnička struktura gradova i općina Vukovarsko-srijemske županije s hrvatskom i srpskom većinom stanovništva 1991. i 2001. godine

Premda će o demografskim aspektima srbijanske oružane agresije na *Vukovarsko-srijemsku županiju* nešto više riječi biti u posebnom poglavlju, ipak na ovome mjestu možemo sažeto prikazati i utjecaj rata na promjene etničke strukture ove županije. Primjerice, u bivšim, u cijelosti ili djelomično okupiranim, upravno-teritorijalnim sastavnicama županije broj Hrvata je između 1991. i 2001. godine smanjen za 4,3%, a broj Srba za 30,0%. U onim *gradovima* i *općinama* koje nisu imale okupiranih naselja broj Hrvata je povećan za 6,8%, dok je broj Srba smanjen za 39,3%. Potonje je dovelo do povećanja udjela Hrvata u ukupnom stanovništvu bivših okupiranih *gradova* i *općina* (sa 55,1% na 65,8%) i onih *gradova* i *općina* koja nisu bila okupirana (sa 89,0% na 93,5%), dok je udjel Srba u prvoj kategoriji *gradova* i *općina* smanjen sa 30,9% na 27,0%, a u drugoj kategoriji sa 2,3% na 1,4%.

Dražen Živić
**Stanovništvo Vukovarsko-
 -srijemske županije**

Graf 16.
 Etnička struktura gradova i općina Vukovarsko-srijemske županije 1991. i 2001. godine prema stanju okupiranosti

DEMOGRAFSKI POKAZATELJI URBANO-RURALNE POLARIZACIJE ŽUPANIJE

Suvremeni društveno-gospodarski razvoj *Vukovarsko-srijemske županije* baštini, između ostalog, polarizirani demografski razvoj, naročito između gradskih i seoskih naselja u županiji. Štoviše, populacijski razvoj cjelokupnog istočno-hrvatskog prostora u drugoj polovici 20. stoljeća pokazuje tendenciju prostornog prerazmjesta stanovništva te diferenciranog demografskog razvoja između urbanih i ruralnih područja što je plodilo, ne samo izrazitim polarizacijskim populacijskim razvojem, nego i sve izraženijim produblivanjem problema u društveno-gospodarskoj preobrazbi i napretku prostora (Živić, 1995.a.). Istaknuli smo već da je specifičan gospodarski razvoj (rastuća industrijalizacija i urbanizacija nasuprot naslijeđenim agrarno-ruralnim značajkama) ove županije tijekom posljednjih pola stoljeća izazvao (ne)kontrolirani ruralni egzodus, ubranu i pretjeranu koncentraciju stanovništva u gradskim naseljima te demografsko pražnjenje značajnog broja naselja kraja.

Svrha ovoga dijela analize je istražiti temeljna demografska obilježja populacijske polarizacije naseljenosti *Vukovarsko-srijemske županije* u suvremenom razdoblju. Posebno će mjesto, pri tom, zauzimati analiza kretanja broja stanovnika gradskih, seoskih i tzv. prijelaznih naselja. Srbijska oružana agresija umnogome je prekinula "redovite" polarizacijske tokove u razvoju stanovništva ove županije pa se oni ne mogu objasniti samo djelovanjem procesa industrijalizacije, deagrarizacije i urbanizacije. Osim toga, mnogi podaci relevantni za ovu analizu iz popisa 2001. godine u vrijeme nastanka ove studije još uvijek nisu bili objavljeni na razini naselja, nego samo na razini *gradova* i *općina* što onemogućava dovoljno reprezentativnu komparaciju s prethodnim razdobljima.